IV. 118

RAPORT

ASUPRA ACTIVITĂŢII

MUZEULUI NAŢIONAL DE ANTICHITĂŢI

IN CURSUL ANULUI 1915

INAINTAT

DOMNULUI MINISTRU AL INSTRUCŢIUNII ŞI CULTELOR

DE

DIRECTORUL MUZEULUI

TIPĂRIT INTÂI IN «ANUARUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE»

J 4

BUCUREŞTI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «CAROL GÖBL»
Sſor ION ST. RASIDESCU
16, STRADA PARIS, 16
1916.

BIBLIOTECA MUZEULUI
NAŢIONAL DE ANTICHITĂŢI
Nr. Inv. 222

RAPORTUL GENERAL AL DIRECŢIUNEI MUZEULUI NAŢIONAL DE ANTICHITĂŢI ASUPRA ACTIVITĂŢEI MUZEULUI PE ANUL 1915.

Domnule Ministru,

Avem onoarea de a vă înaintà următoarea expunere asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi în cursul anului 1915.

Pentru o mai bună lămurire asupra preocupărilor Instituţiei noastre, împărţim expunerea în trei capitole: I. Creşterea şi organizarea colecţiunilor Muzeului central şi a secţiunilor provinciale; II. Săpături archeologice şi III. Publicaţii ştiinţifice.

I.

1. Muzeul central s'a îmbogăţit în cursul anului 1915 cu: 25 monete de argint republicane şi 3 tetradrachme ale insulei Thasos, descoperite la Hotărani şi trimise Muzeului conform legii; 1 monetă bronz — Traian — găsită în jud. Romanaţi, cumpărată; 12 monete romane şi bizantine, găsite la Constanţa, cumpărate; o sumă de monete mai puţin importante moderne, turceşti, ruseşti, polone, ungureşti şi altele, descoperite întâmplător şi trimise Muzeului conform legii.

Cu deosebire importante sunt achiziţiile făcute de Muzeu în domeniul preistoric: arme şi unelte de piatră şi de bronz găsite la Pueşti (j. Tutova), Satu Mare (j. Puţna) şi Cetăţuia (j. Mehedinţi), în total 17 obiecte. Din teritoriul nou, Muzeul central a achiziţionat un interesant pilastru de marmoră, găsit la Bazargic. O achiziţie tot din domeniul preistoric,—care însă trece cu mult ca însemnătate peste cele de mai sus, e aceia a întregei colecţii preistorice a regretatului profesor Buţureanu pe seama Muzeului nostru. Cumpărarea acestei colecţii ne-a fost făcută posibilă prin binevoitoarea acordare de câte o sumă de 500 lei de Adminis-

www.cimec.ro

traţiile Casei Şcoalelor şi Casei Bisericii, sume cari adăogate la modestele noastre fonduri au putut completà suma necesară pentru achiziţionare. Asupra cuprinsului şi însemnătăţii acestei colecţii ne oprim mai jos în raportul special Nr. 1.

2. Insuficienţa localului acestui Muzeu, faţă de bogăţia mereu crescândă a colecţiilor, nu mai permite un aranjament mulţumitor al obiectelor. Totuş am găsit putinţa de a mai expune la vederea publicului într'un dulap special, o alegere din obiectele cele mai caracteristice găsite în săpăturile cetăţii antice „Ulmetum". Deasemenea d-l dr. I. Andrieşescu, şeful secţiei preistorice, a început orânduirea din nou a colecţiunilor pe temeiul celor trei principii muzeografice: cronologic, tipologic şi regional. Această lucrare este încă în curs şi în curând va fi desăvârşită. Raportul special Nr. 2 arată principiile după cari se face noua orânduire.

3. O deosebită atenţiune s'a dat anul acesta secţiunilor provinciale ale acestui Muzeu.

a. La Pantelimonul de sus, într'o clădire specială, chiar lângă ruinele cetăţii *Ulmetum*, am instalat încă din toamna anului 1914 toate obiectele: inscripţii, sculpturi şi obiecte uzuale, găsite în cursul celor patru ani de săpături, 1911—1914. Din aceste obiecte prea puţine au fost aduse la Muzeul central, pentru a reprezentà aici civilizaţia căreia aparţine cetatea studiată de noi.

Ruinele desgropate ale cetăţii sunt cu îngrijire păzite de un gardian special. Atât ele cât şi Muzeul pot fi vizitate de oricine, sub conducerea gardianului. Un catalog al Muzeului Cetăţii Ulmetum a fost dat de subsemnatul în Analele Academiei Române, ca anexă la comunicarea a III-a despre *Cetatea Ulmetum*.

b. La Constanţa, secţiunea înfiinţată de noi încă din a. 1911 şi instalată provizoriu în fostul Bufet din grădina publică, s'a îmbogăţit cu o serie de sculpturi şi de inscripţii de o importanţă deosebită pentru istoria vechiului oraş greco-roman *Tomi*. Aceste monumente au fost studiate şi descrise de conservatorul acestui Muzeu în *Buletinul Comisiunii Mon. Ist.*, de unde vor fi extrase în curând în volum separat, pentru a servì drept catalog al secţiunii. Monetele din Muzeul dela Constanţa au fost determinate şi clasificate de d-l asistent onorific al nostru, G. Mateescu.

c. La Mangalia, descoperiri frecvente de obiecte antice făceau

www.cimec.ro

ca această localitate să fie, în aceiaş măsură ca şi Constanţa, exploatată de toţi amatorii de antichităţi, români şi streini. O sumă de obiecte antice de preţ s'au înstreinat în felul acesta; foarte multe au trecut graniţa. Aceasta ne-a făcut să înfiinţăm şi acolo un serviciu de strângere şi de conservare a antichităţilor. Cu ocazia descoperirii unui bogat şi interesant depozit de tipare de lut ars pentru figurine, am hotărît să se strângă şi să se adune la Primăria locală toate obiectele antice ce se mai găseau în localitate, le-am declarat proprietatea Statului şi le-am dat în primire d-lui Primar cu proces-verbal în regulă. Am dat în acelaş timp părintelui paroh al oraşului calitatea de delegat permanent al nostru acolo şi de custode al secţiei înfiinţate. Muzeul central însuşi a întreprins săpături, dând la iveală resturi antice preţioase. Toate acestea au făcut să se deştepte interesul localnicilor pentru Muzeu: unii au făcut donaţii, alţii şi-au adus obiectele antice şi le-au depozitat la Primărie, alături de ale Statului, aşa că acuma e numai o chestie de local şi mobilier pentru ca şi acest oraş să-şi aibă Muzeul său, menit să se îmbogăţească destul de repede şi să constitue o adevărată podoabă pentru oraş.

d. La Silistra, graţie zelului d-lui prefect I. Cămărăşescu, care ne-a pus la dispoziţie fondurile necesare, pentru a face o sumă de cercetări în judeţul d-sale, s'au strâns o sumă de antichităţi, mai ales ceramică preistorică (rugăm să se cetească în această privinţă raportul nostru special Nr. 3) şi greco-romană, apoi cărămizi cu stampilele legiunilor XI Claudia şi I Italica, inscripţii, sculpturi, monete, etc., cari umplu acum două dulapuri într'o sală a prefecturii. Această colecţie formează nucleul în jurul căruia se va alcătui viitoarea secţie *Silistra* a Muzeului Naţional de Antichităţi.

II.

1. S'a săpat la *Histria* în continuare (vezi raportul sumar pe anul trecut în Anuarul Comisiunii Mon. Ist. pe 1914), cu fondurile ce a binevoit să ni le pue la dispoziţie Academia Română şi sub conducerea personală a subsemnatului (precum arătăm amănunţit în raportul nostru special Nr. 4 şi precum se poate pe larg urmărì în comunicările noastre din Analele Academiei Române pe 1916).

www.cimec.ro

2. S'a săpat la *Tomi*, după indicaţiile subsemnatului, de d-nii archeologi practicanţi ai Muzeului, cu sprijinul şi binevoitorul ajutor al d-lui general Georgescu, comandantul corpului V de armată, care ne-a pus la dispoziţie oamenii necesari (precum se poate vedeà din raportul nostru special Nr. 5 şi, pe larg, din comunicarea subsemnatului la Academia Română, asupra zidului oraşului Tomi).

3. S'a săpat la *Callatis*, cu fondurile ordinare ale Muzeului, sub conducerea d-lui D. M. Teodorescu (vezi raportul nostru special Nr. 6 şi comunicările respective din Analele Academiei Române pe 1916: a d-lui Teodorescu asupra săpăturilor şi a subsemnatului despre Gerusia din Callatis).

4. S'a săpat la *Chiose-Aidin*, jud. Durostor, după indicaţiile subsemnatului un castel byzantin sub conducerea continuă a d-lui D. M. Teodorescu (v. raportul nostru special Nr. 7), cu fonduri puse la dispoziţie de d-l prefect Cămărăşescu.

5. S'au făcut sondagii la *Cadichioi* şi *Vetren*, jud. Durostor, sub conducerea d-lui D. M. Teodorescu, cu fonduri puse la dispoziţie de d-l prefect Cămărăşescu (v. raportul nostru special Nr. 8).

Au fost activi la executarea săpăturilor de pe şantierele pomenite, următorii d-ni archeologi practicanţi:

D. H. Metaxa a lucrat la Histria.

D. M. Doraş a lucrat la Callatis şi Histria.

D. G. Mateescu a lucrat la Tomi, Callatis, Chiose-Aidin, Cadichioi şi Vetren.

D. P. Nicorescu a lucrat la Tomi, Histria, Callatis şi Vetren.

D. Sc. Lambrino a lucrat la Tomi şi Histria.

In ce priveşte partea technică, măsurătorile şi desemnele, toate lucrările au fost făcute de d-l D. Pecurariu, vechiul şi priceputul nostru colaborator la Muzeu încă dela începutul săpăturilor archeologice ale actualei direcţii, la *Ulmetum* şi *Capidava*.

III.

S'au publicat studii archeologico-epigrafice ori istorice, în legătură cu lucrările pomenite mai sus, de următorii d-ni funcţionari ori ataşaţi ştiinţifici ai Muzeului:

V. Pârvan, directorul Muzeului: *Cetatea Ulmetum*, III: Descoperirile ultimei campanii de săpături din vara anului 1914, în

www.cimec.ro

Analele Academiei Române, seria II, Tom. XXXVII, Memoriile Secţ. ist., Bucureşti 1915;

Acelaş, *Zidul cetăţii Tomi, ibidem*, seria II, Tom. XXXVII, Bucureşti 1915;

Acelaş, *Neue Funde in Rumänien*, în *Archäologischer Anzeiger* (la *Jahrbuch d. deutschen arch. Inst.*), Berlin 1915;

Acelaş, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, prezentat Secţiunii Istorice a Academiei Române în şedinţa dela 27 Maiu 1915, în *Analele Academiei Române* (Desbateri), Seria II, Tom. XXXVII, p. 291 sqq. şi în *Anuarul Comisiunii Mon. Ist.* pe 1914.

D. M. Teodorescu, conservator, *Monumente inedite din Tomi*, în *Buletinul Comisiunii Mon. Ist.*, în fasciculele 28 din 1914, 29, 30, 32 din 1915.

I. Andrieşescu, şef asistent, *Cea mai veche noţiune istorică despre Dacia* în *Revista Istorică*, nr. 11—12, Nov.-Dec. 1915.

Acelaş, *Asupra epocei de bronz în România:* 1. Un depou de bronz la Sinaia, 2. Obiectele de bronz dela Predeal, în *Buletinul Comisiunii Mon. Ist.*, fascicula 32 din 1915.

H. Metaxa, asistent onorific, *Plumburi de marcă dela Tomi*, în *Buletinul Comisiunii Mon. Ist.*, fascicula 29 din 1915.

G. Mateescu, asistent onorific, *Tomi-Oescus*, în *Buletinul Com. Mon. Ist.,* fascicula 29 din 1915.

P. Nicorescu, asistent onorific, *Liber-Dionysos, două inedite*, în *Buletinul Comisiunii Mon. Ist.*, fascicula 29 din 1915.

Fondurile pe cari le-am avut la dispoziţie în cursul anului 1915 se repartizează astfel:

3000 lei prin budgetul obicinuit pentru achiziţii, publicaţii şi extraordinare.

500 lei, subvenţiune extraordinară pentru cumpărarea colecţiei Buţureanu, acordată de Casa Şcoalelor.

500 lei, idem, de Casa Bisericii.

5000 lei, fondul ordinar pe 1915 pentru săpăturile archeologice.

5000 lei, rest din 1914 dela Comisiunea Monumentelor Istorice (săpături archeologice).

In total deci, acordaţi nouă de către Ministerul Cultelor: 14.000 lei.

Comparând această sumă cu cea acordată nouă numai de onorata

www.cimec.ro

Academie Română şi numai pentru săpăturile dela Histria, de 15.000 lei, pe singurul an 1915, puteţi uşor observà, Domnule Ministru, în ce condiţii materiale, cu totul nefavorabile, ne împlinim datoriile noastre ştiinţifice şi cultural-naţionale.

Pentru săpăturile şi cercetările din judeţul Durostor, d-l prefect Cămărăşescu ne-a pus la dispoziţie o sumă de mai bine de 5.000 lei, adică, iarăş, superioară aceleia pe care noi o avem anual prin budgetul ordinar al Muzeului.

Nu pot încheià acest raport, Domnule Ministru, fără a vă rugà să binevoiţi a luà şi domnia voastră în specială consideraţie eminentele servicii pe cari le-au adus ştiinţei archeologice şi culturii ţării pe de o parte d-l prefect Cămărăşescu, care ne-a dat mijloace să studiem o sumă de staţiuni istorice din judeţul său, iar de alta d-l comandant al corpului al V-lea de armată, general Georgescu şi d-l primar al oraşului Constanţa, V. Andronescu, cari ne-au ajutat la cercetările noastre archeologice în oraşul şi judeţul Constanţa.

Cu acestea, Domnule Ministru, îmi iau libertatea de a trece la prezentarea rapoartelor speciale ale Muzeului, în cari se desvoltă mai pe larg diferitele ramuri ale activităţii noastre în anul 1915.

RAPORT SPECIAL NR. 1.

ACHIZITIA COLECŢIEI PREISTORICE GR. BUŢUREANU.

Despre existenţa acestei colecţii ştiau puţine persoane: unii dintre acei ce fusese în mai de aproape legături ştiinţifice cu răposatul profesor Buţureanu expusese la 1906 o parte, cea mai reprezentativă din colecţiile sale, la Expoziţia noastră naţională. Colecţiile vor fi atras desigur atenţia unora şi altora, cunoscători sau amatori. Pentru lumea ştiinţifică din ţară şi din străinătate ele au rămas însă cu totul neobservate şi nefolosite. Singur d-l C. Moisil le cunoşteà mai dinainte şi le folosise la pregătirea unei teze de licenţă, rămasă din nefericire nepublicată. Incercări de achiziţie din partea Muzeului de Antichităţi atunci, ca şi dorinţa proprietarului colecţiilor de a le vinde, au rămas fără rezultat.

De atunci au trecut zece ani. Moartea timpurie a lui Gr. Buţureanu ca şi moartea încă mai înainte a colegului şi cola-

www.cimec.ro

boratorului său, Neculai Beldiceanu, care, acesta cel dintâi, îi trezise interesul şi dragostea pentru antichităţile naţionale, face ca o repede uitare să acopere rezultatele cercetărilor lor anevoiase şi pline de nenumărate sacrificii. O parte din colecţiile lui Beldiceanu fură cumpărate, încă fiind el în viaţă, de Muzeul Naţional de Antichităţi, o altă parte fu cedată Muzeului Medicilor şi Naturaliştilor din Iaşi. Colecţiile profesorului Buţureanu rămaseră însă complet uitate până acum, în păstrarea soţiei sale văduve, d-na Ana Buţureanu, care fără a dispune de mijloacele necesare măcar bunei lor întreţineri, trebuià să asiste la ruina treptată a aceia ce erà fructul atâtor osteneli şi jertfe.

Impreună cu D-l A. D. Atanasiu, profesor la Şcoala de Arte Frumoase şi corespondent al Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia Iaşi, care, în pioasă amintire pentru memoria lui Gr. Buţureanu, cu care a stat în strânse legături personale şi culturale ne-a fost de mare ajutor pentru salvarea acestei colecţii, am putut constatà cum o seamă dintre obiecte—din fericire, relativ puţine—adăpostite din lipsă de spaţiu într'o margine de cerdac, în bătaia ploaei şi a zăpezei, erau ameninţate a se sfărâmà cu totul şi, cu anevoie, le-am cules împreună şi clasat, cum s'a putut, după localităţi, din putregaiul ce le înconjurà. Am socotit nimerit a nu tăceà asupra acestui amănunt, faţă de care păstrătoarea moştenirei archeologice a răposatului Buţureanu nu are nici cea mai mică vină, — ca o notă caracteristică, cred, pentru viitor, despre multele şi marile greutăţi, peste cari încetul cu încetul numai, pas cu pas, are de trecut până la cele dintâi biruinţi, un însemnat domeniu de preocupare al ştiinţei unei ţări.

Toată informaţia literară cu privire la antichităţile preistorice româneşti se întemeiază până acum pe cercetările lui Cezar Bolliac, D. Butculescu şi alţii, puţini, mai vechi şi mai noui; în străinătate, exclusiv, pe comunicările lui Alexandru Odobescu la Congresul de Antropologie şi Archeologie ţinut la Copenhaga în 1869 şi aceia a lui Gr. Buţureanu la Congresul similar ţinut la Paris în 1889. Profesorul M. Hoernes dela Universitatea din Viena, bine informat altfel asupra archeologiei sud-est europene, nu poate totuş cità în a sa *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 v. Chr.*, din 1898, şi nici în mai noua (1909), *Natur und Urgeschichte des Menschen*, decât idolaşii publicaţi de Gr. Buţureanu în comunicarea pome-

www.cimec.ro

nită şi în anul I al revistei *Arhiva* dela Iaşi. Puţinul dela Hoernes e apoi aproape singura informaţie cu privire la preistoria românească a cercetătorilor germani şi ruşi. Insăş cercetările profesorului Hubert Schmidt dela Berlin la Cucuteni, în jud. Iaşi (1909—10), nu au pornit decât printr'un proces mintal de ipoteză prin analogie, condus de întinsele sale cunoştinţi asupra condiţiilor archeologice ale întreg sud-estului european.

Colecţiile Buţureanu-Beldiceanu (considerând, după cât am putut mijlocì, şi foarte însemnata parte anonimă a lui N. Beldiceanu, numele amândorura s'ar cuvenì să le poarte lucrarea sa) ca şi, lămuritoare la ele, studiul lui Gr. Buţureanu *„Vremile preistorice în România“* Iaşi, 1898, 156 pag., manuscris nepublicat, cu o prelucrare parţială mai extinsă din 1901 şi un Album de 421 de figuri sunt menite a înfăţişă simţitor altfel progresele la noi ale archeologiei preistorice, oricât de începătoare, de modeste şi limitându-se cum nu erà cu putinţă altfel, deocamdată, la o singură provincie: Moldova.

Fără a anticipà acum asupra rezultatelor prelucrării noului material achiziţionat, ca şi a publicării manualului inedit, ce va apare sub îngrijirea Muzeului Naţional de Antichităţi, o constatare se poate face despre valoarea ştiinţifică făgăduitoare de frumoase rezultate a acestui material şi a studiului referitor la el. Moldova ia prin frecvenţa şi caracterul ales al ceramicei sale neo- şi eneolitice pictate, prin deosebita frumuseţe a culturii sale de bronz şi nu puţinele indicii ale unei epoci de fer caracteristice, un loc foarte însemnat, necunoscut încă, alături de celelalte regiuni ale Daciei şi sud-estului european. Alături de Petrenii Basarabiei, Şipeniţul bucovinean şi Cucutenii Iaşilor, staţiuni bine cercetate, cu deosebire întâia şi ultima (aşezările dela Şipeniţ nu au avut parte de cercetări identice şi nu am ştiinţă să mai fi rămas întregi după furia ofensivelor ruseşti, cari le vor fi distrus astfel pentru totdeauna) — şi cari au trezit cel mai mare interes în lumea archeologilor ca şi a istoricilor antichităţii — se adaugă acum: Preuţeştii, Dolheştii şi Rădăşenii Sucevii, Belceştii şi Stroeştii Iaşilor. Staţiunile Rafaila din Vaslui şi Basaraba din Suceava dau bronzuri caracteristice, între cari fragmentele de splendide fibule dela Rafaila sunt cu totul nouă şi neaşteptate în aceste regiuni predomnitor neolitice şi cunoscute sau bănuite numai ca atare.

www.cimec.ro

Obliciri şi cercetări ulterioare, cum se pot face astăzi, pe urmele indicaţiilor oferite de cercetările lui Beldiceanu şi Buţureanu vor aveà să suprime, să întregească sau să îndrepte multe. Muzeografic însă, netăgăduit, materialul colecţiilor lor, achiziţionat acum de Muzeu, reprezintă, în ce priveşte Moldova, primul stoc care asigură secţiunii sale preistorice, în viitoare condiţii favorabile de aşezare, bogăţia şi varietatea de material a Muzeelor similare apusene. Un mare material de dublete, din diferite localităţi moldovene, ce cuprinde, asigură achiziţii însemnate prin schimb cu Muzeele ţinuturilor vecine. In sfârşit studiul de archeologie preistorică a lui Gr. Buţureanu îşi susţine însemnătatea de a fi primul de acest fel pentru archeologia românească prin descripţii atente şi schiţe sârguincioase, cari înaintea oricăror generalizări etnografice sunt utile semne bune de pornire pentru cercetări viitoare. *[Andrieşescu].*

RAPORT SPECIAL NR. 2.

ORÂNDUIREA SECŢIEI PREISTORICE A MUZEULUI NAŢIONAL.

Am pornit reorganizarea secţiunii preistorice a Muzeului Naţional de Antichităţi pe temeiul a trei principii muzeografice călăuzitoare: cronologic, tipologic şi regional.

Fiecare din colecţiile de cari Muzeul dispune va aveà astfel — pe cât condiţiile de aşezare o permit — locul ce i-l indică ***vârsta*** (paleolitică, neolitică, bronz, Hallstadt, La Tène, barbară), ***tipul*** căruia fiecare din obiecte se subsumă în seria obiectelor similare mai vechi şi mai noui, precum şi ***regiunea*** căreia obiectele şi colecţiile aparţin.

Muzeul posedă obiecte din mai toate epocile arătate, chiar dacă, deocamdată, nu din toate regiunile cari trebuiesc cu necesitate reprezentate, pentru a da fiecăreia imagina ei preistorică cât mai completă. Centrul regional de preocupare este, fireşte, patria noastră, cu toate provinciile ei din regat şi din afară, apoi regiunile vecine sud-est europene. De mai departe, un loc mai însemnat îl va aveà, deocamdată, Danemarca, de unde donaţia Büllner numără o sumă de obiecte reprezentative, cu atât mai bine venite, cu cât Danemarca cu ţările Scandinave reprezintă regiunea clasică a multor tipuri preistorice: unelte, arme, obiecte de podoabă. In grupele regionale odată fixate, lesne se

www.cimec.ro

vor puteà adăuga apoi noui colecţii, potrivit noilor achiziţii, cu cari Muzeul se va îmbogăţi pe viitor. Muzeul posedând numeroase obiecte în mai multe exemplare, noui achiziţii prin schimb cu Muzeele similare sud-est europene, vor puteà începe curând şi cu rezultate, desigur, mulţumitoare. Còpii după diferitele obiecte reprezentativ-însemnate vor trebuì să completeze acest material comparativ.

Odată cu noua rânduire, fiecare din obiectele diferitelor colecţii va căpătà un număr şi loc în registrul de intrare ilustrat al Secţiunii, cu datele descriptive necesare.

Transcrierea unui repertor pe fişe al nostru, cu arătarea, pe deoparte, a localităţilor din ţară unde s'au găsit până acum lucruri preistorice, pe de alta, cu indicarea şi scurta descriere a acestora, va ajutà alcătuirea unui repertor general pe judeţe şi apoi pe provincii, servind la compunerea unei viitoare hărţi preistorice a patriei. *[Andrieşescu].*

RAPORT SPECIAL NR. 3.

OBIECTELE PREISTORICE DIN COLECŢIUNEA PREFECTURII DE DUROSTOR.

Referànd preliminar asupra obiectelor preistorice aflate în colecţia prefecturii judeţului Durostor, obiecte găsite cu ocazia săpăturilor întreprinse în vara acestui an de către d-nii D. M. Teodorescu, conservator, şi G. Mateescu, asistent onorific la Muzeul nostru, în localităţile Cadichoi, Vetrina, Damadas şi Chiuciuc-Ghiol rezumăm observaţiile noastre, până la o eventuală publicaţie ulterioară, ce o credem necesară, prin cele ce urmează.

Lucrurile preistorice găsite în localităţile menţionate se aflà expuse în bună rânduială, alături de altele greco-romane, în mai multe dulapuri construite anume şi aşezate într'una din încăperile particulare ale d-lui prefect Ion Cămărăşescu.

Intre 63 obiecte şi fragmente ceramice, ce am putut numărà 13 sunt dela Cadichioi, 35 dela Vetrina, iar restul dela Damadas şi Chiuciuc-Ghiol. Dacă, ce e drept, unele din aceste fragmente de vase sunt aşà de nefericit păstrate, încât cu greu se poate deduce forma şi ornamentele ce vor fi avut, destule dau totuşi suficiente indicaţii, cari să mijlocească o descripţie şi o

www.cimec.ro

determinare a lor cronologică, oricât, cu deosebire aceasta din urmă, potrivit chipului mai mult întâmplător în care s'au găsit aceste obiecte, nu poate fi, deocamdată, decât destul de relativă.

La Cadichioi s'au găsit instrumente, precum o dăltiţă de piatră şi un topor de os cu gaura de mânecă de o formă dreptunghiulară regulată, aparţinând unui mediu neolitic pur. Alături de acestea mai multe fragmente de vase sunt evident de tipul numit de archeologia germană „Buckel", în timp ce profilul şi un ornament incizat alcătuit din mici crestături presărate pe buza micului vas se menţin între caracterele aceluiaş tip. Despre ornamentul de incizie ce se recunoaşte la un alt fragment de vas, se poate zice acelaş lucru.

Cu totul nou aici, deşi numai firesc, am putut constată două fragmente aparţinând unor vase colorate de tip cucutenian — aproximativ tipul B fixat de învăţatul german săpător la Cucuteni, Hubert Schmidt. Fragmente de vase bine lucrate şi bine arse, ele au un aspect ce nu mă înşel a-l socoti familiar cu ceramica pictată moldoveană şi transilvană. Din nefericire, nici profilurile şi nici evoluţia ornamentelor nu e cu putinţă a se recunoaşte la acesta, după a mea ştiinţă, cele dintâi resturi aici, ale unei ceramici foarte însemnate, — pentru ca cercetări şi săpături viitoare pe teritoriul dobrogean să urmărească stăruitor prezenţa şi caracterul ei pe aceste locuri. După precedente ca acelea dela Vinča (Bulgaria), cred că nu greşesc postulând ca sigură, deşi deocamdată numai după aceste umile cioburi prime, prezenţa ceramicei pictate în Dobrogea nouă şi veche.

Faţă de fragmentele ceramice monochrome dela Cadichioi, mai sus arătate, alte fragmente din acelaş loc se deosebesc printr'o frumoasă patină neagră, un ornament organic şi altul de întipărituri, ce împodobiau — după cum se poate deduce cu siguranţă — gâtul şi pântecele vaselor. Ele vor fi aparţinând aceleiaşi culturi, de dată mai nouă însă. Cu toată probabilitatea credem să putem afirmà că ele aparţin aceleiaşi ceramici de tipul „Buckel" constatat mai sus, corespunzătoare aceleia databile la hotarele de apus ale Europei sud-estice cu sfârşitul mileniului al II-lea şi începutul celui I-a. Chr.

In ciobul unei strachine se expune „meiu carbonizat găsit într'un strat de cenuşă gros de 60 cm."

De caracteristică însemnătate sunt şi fragmentele ceramice

www.cimec.ro

dela Vetrina. Ele se pot împărţì în două grupe mai însemnate. Deosebiri fundamentale technice, de forme şi ornament, despart fragmentele acestor două grupe ceramice.

Cea dintâi grupă se raliază strâns la mediul de cultură ce am întâlnit mai sus cu ceramica monochromă dela Cadichioi. Unele fragmente lasă a recunoaşte lesne la buza îngustă a vasului, care reprezintă şi gâtul lui, un brâuşor, iar mai jos pe pântece un buton, dela care pornesc brâuşoare laterale. La alte fragmente se poate urmărì şi chipul cum s'au realizat aceste brâuşoare ornamentale, alipindu-se apoi pe pereţii vasului. In sfârşit alte fragmente prilejesc însemnata observare că amândouă ornamentele: butonii ca şi brâuşoarele se folosiau la împodobitul chiar a aceluiaş vas.

Cea de a doua grupă dela Vetrina iese cu desăvârşire din sfera acestui mediu. Fragmentele au toate nu numai o technică mai bună, ci şi o ardere îngrijită. Contururi complicate, obţinute adesea, dacă nu totdeauna, cu roata, un sistem de ornamentare variat ca şi, îndeobşte, înfăţişarea lor aparte, le dau caracterele unei culturi proprii, deosebite esenţial de cea precedentă. Notez profiluri şi motive ornamentale variate, cari lasă să bănuim o neobişnuită înflorire a aşezărilor cărora această ceramică aparţine. Deşì motivul ornamental de frunte rămâne acela al liniilor în valuri, împodobirea vaselor variază, la o aceiaş technică ornamentală de incizie, dela simplele linii paralèle ce înconjură fin vasul de jur împrejur, sau se adună în zone, până la sisteme de două sau chiar trei valuri de linii paralèle. Intr'un singur caz valul de linii paralèle nu e continuu, dar, dela oarecare depărtare, impresia e aceiaş: a unor valuri neîntrerupte — şi aceasta va fi fost şi intenţia conştientă a meşterului; într'un alt caz locul liniilor-valuri îl ţin simple linii zig-zag.

Astfel cum se prezintă, aceste fragmente ceramice, asemenea cu cari, în ce priveşte varietatea ornamentală, cu destulă anevoinţă se pot găsì similare în regiuni ce au trecut prin condiţii de aşezări succesive asemănătoare — d. p. Germania de răsărit şi sud — deschid, cu date nouă, problema istorică a vechimei şi caracterului aşezărilor slavice în aceste regiuni dunărene, problemă menită a primì dela cercetările archeologice însemnate lumini.

www.cimec.ro

Cu două urne mari şi una mai mică dela *Damadas*, toate trei de o archaică înfăţişare a tipului „Buckel“ neolitic sud-est european(1), ne ridicăm din nou într'un mediu de cultură, care pare a stà la baza celorlalte şi apare cu fiecare trăsătură de hârleţ mai în adânc. Mormintele ce vor fi adăpostind alte urne trebuiesc încredinţate supravegherii de aproape a autorităţilor competente, cari să le ferească de mâni hoţeşti şi de amatori. A stabilì prezenţa şi caracterul lor, cu tot complexul de împrejurări în cari ele se înşiră în valea Dunării, este încă o problemă de mare însemnătate a archeologiei sud-est-europene.

In sfârşit o căniţă dela *Chiuciuc-Ghiol* prezintă acelaş caracter băştinaş sud-est-european, tip transilvanic, deşi alte consideraţii ar sprijinì pentru vas o datare mai nouă.

Rezumând, obiectele şi fragmentele ceramice descoperite la localităţile sus arătate dovedesc deocamdată în Dobrogea nouă existenţa a două serii de aşezări principale: unele mai vechi, de durată lungă şi altele mai nouă. Identificarea lor cu nume de popoare luate din istoria veche sud-est-europeană, potrivit analogiei cu alte regiuni, având în vedere oarecari trăsături destul de caracteristice, precum am arătat mai sus, e numai firească, deşi, deocamdată, după un material prea restrâns şi descoperit mai mult prin întâmplare.

Fragmentele în discuţie, în afară deci de nenumărate chestiuni de interes pur archeologic, precum e problema răspândirii răsăritene a ceramicei de tipul „Buckel“ şi a cronologiei ei, ca şi a aceleia pictate, probleme de cea mai mare însemnătate ale archeologiei preistorice sud-est-europene, oferă astfel şi însemnate fapte de aplicări etnologice. Desele urme tracice ce am putut constatà aici ar fi pentru timpurile preistorice, astfel, cele dintâi dovezi de întemeiere a postulatului pus de ultimele descoperiri şi cercetări istorico-epigrafice întreprinse de Muzeul de Antichităţi şi cari, între altele, au adus convingerea prezenţei în timpurile istorice a unui element tracic dobrogean mai însemnat decât fusese preţuit mai înainte. De deosebită însemnătate sunt deasemenea şi resturile culturii suprapuse, ce am constatat, în condiţii în cari iarăşi cercetări viitoare sunt menite să aducă multe lumini.

(1) Una cuprinde oasele fărămiţite ale unui schelet omenesc.

www.cimec.ro

In ce priveşte însemnătatea literară a obiectelor aflate în colecţia strânsă la prefectura judeţului Durostor, cum idealul cercetărilor archeologice este ca, după putinţă, tot ce se descopere şi se poate rândui, să fie expus şi explicat, socotim că o publicare a lor ar fi folositoare. *[Andrieşescu]*.

RAPORT SPECIAL NR. 4.

CAMPANIA A II-A DE SĂPĂTURI LA HISTRIA.

A doua campanie de săpături la Histria a început la 20 Maiu şi s'a încheiat la 22 Septemvrie 1915, ţinând deci patru luni în capăt. Fondurile cu cari am lucrat ne-au fost aproape în întregime acordate de Academia Română (15.000 lei); numai un mic ajutor de 3.800 lei (dintr'un credit extraordinar de 5.000 lei, acordat încă din anul precedent pentru noi dela Comisiunea Monumentelor Istorice) ne-a venit dela Stat.

Atât personalul supraveghetor cât şi lucrătorii au avut de suferit şi în această campanie din pricina lipsei unor adăposturi mai solide decât simplele corturi de pânză, cu cari ne-am ajutat până acum. De asemenea cu procurarea alimentelor şi chiar a apei de băut am avut destule dificultăţi şi cheltueli, satele fiind departe de cetate, iar izvoarele de apă dulce de asemenea la mare distanţă în interiorul ţinutului nisipos şi sărat.

Şi în acest an, ca şi în 1914, rezultatele săpăturilor au răsplătit peste orice aşteptare atât osteneala cât şi banii întrebuinţaţi. Activitatea noastră, potrivit metodei pe care consecvent o aplicăm încă dela începutul săpăturilor noastre archeologice în România, a fost îndreptată în două direcţii: 1° stabilirea şi liberarea liniei fortificate cu ziduri şi 2° degajarea interiorului pe linia intrărilor şi străzilor antice în cetate.

In prima direcţie am completat aproape total săpăturile de liberare a exteriorului zidurilor cetăţii pe laturile de Vest, Nord şi Sud, precum şi în mare parte pe laturea de Nord-Est. Nu mai puţin de 650 m. lineari, pe adâncimi ale tranşeelor mergând până la 7 m. şi pe lăţimi, sus până la 4 m., iar jos cel puţin de 0.80 m., au fost degajaţi în această campanie numai pe linia zidurilor. Zece curtine şi nouă turnuri au fost liberate: în placajul lor am găsit pietre cu inscripţii de cea mai mare însemnătate (v. mai jos).

www.cimec.ro

In a doua direcţie am lucrat în două feluri: în interiorul cetăţii şi în interiorul liniei fortificate. Din aceasta din urmă am golit trei turnuri mari. Din cuprinsul oraşului am liberat două regiuni: pe laturea de V, aproape de colţul de SV al cetăţii am degajat o parte însemnată din thermele (băile) romane, golind deplin trei camere cari erau prevăzute cu hypocauste (calorifere) şi o sală lungă, de comunicaţie cu sălile calde şi cu cele reci, acestea încă de liberat în campaniile viitoare; de altă parte pe laturea de NE, lângă un zid elenistic, înlăuntrul liniei fortificaţiei romane, am degajat până la stânca vie, care formează fundamentele insulei pe care a fost clădită în mijlocul Mării cetatea Histria, un teren de c. 200 m. p., descoperind un mare număr de resturi ceramice: vase şi statuete de teracotă din epoca archaică greacă (vezi mai jos).

Atât zidurile cetăţii cât şi construcţiile din interior ni s'au păstrat pe înălţimi destul de mari, dela 1 la 6 m., astfel încât aspectul lor, după liberarea din dărâmături e cu totul sugestiv, atât din punct de vedere archeologic cât şi numai pitoresc. Fireşte, zidurile din interior, în specie la băile romane, au fost îndată după degajarea lor, consolidate după indicaţiile mele, de un zidar priceput la lucrări de acest fel, sub conducerea permanentă a unui asistent al subsemnatului.

Zidurile cetăţii au fost ridicate în mare parte cu material dela clădiri anterioare din oraşul şi din satele Histriei. Nenumărate architrave, coloane şi blocuri ecuarisate, de pe la templele dărâmate de barbari în sec. III p. Chr., altare şi stele cu inscripţii, ori chiar simple sculpturi, au fost luate la ridicarea actualei fortificaţii, probabil tot în acest veac, dar după a. 238, ca simplu material de construcţie: coloanele au fost trântite ca nişte simpli buşteni, transversal pe direcţia zidului, la baza lui, architravele au format placajul exterior, bucăţile mai mici au intrat în placaj ori în beton. Astfel dară în zidurile cetăţii avem a descifrà o parte foarte însemnată din istoria străvechei colonii greceşti dela Pontul Stâng.

Cu fragmentele architectonice prinse încă în zid, ori căzute din ele avem posibilitatea de a reconstitui o sumă de clădiri din Histria greco-romană, anterioare incintei fortificate ajunse până la noi. Această lucrare va formà una din principalele noastre preocupări după desgroparea definitivă a ruinelor, când vom

www.cimec.ro

aveà, foarte probabil, chiar posibilitatea localizării în interiorul oraşului a cutărui templu ori monument public, ale cărui elemente constituente zac în zidul cetăţii.

Nu e locul aici de a înşirà în amănunte fragmentele architectonice şi sculpturale găsite fie chiar în ziduri, fie în dărâmăturile de pe lângă ele. Destul să pomenim că unele fragmente de cornişe de marmoră pot fi puse pentru frumuseţea ornamentaţiei lor alăturea de monumentele din epoca cea mai bună elenistică ori imperială-romană. Iar dintre sculpturile găsite, un torso apollinic de marmoră aminteşte arta secolului al V-lea a. Chr., în vreme ce mai multe reliefe votive, tot de marmoră, se arată evident a pornì din arta epocei elenistice. Dar nici una din aceste sculpturi nu se poate asemănà, fie ca valoare artistică, fie ca importanţă istorică, cu capul de Helios (Apollon ca zeu Soare), fragment dintr'o statue colosală de marmoră, care, după dimensiunile capului a trebuit să aibă vreo patru metri înălţime. Chipul lui Helios, care a avut o coroană de raze pe cap, fie de bronz, fie de aur, e cel bine cunoscut din portretele lui Alexandru cel Mare şi ale Diadochilor, cu partea inferioară a frunţei, între ochi, foarte bombată şi cu ochii îndreptaţi spre cer. Autenticitatea capului, respective a statuei lui Helios, la Histria, din epoca elenistică, atât ca tip cât şi ca technică, e deplin asigurată. Prezenţa unei atare statui colosale de marmoră la Histria în vremea elenistică ne luminează însă dintr'odată în chip neaşteptat tot trecutul acestei colonii în epoca aceasta: legăturile ei culturale cu Sudul, evidenta ei înflorire economică şi politică, strălucirea vieţei ei publice. Frumoasele coloane de marmoră, descoperite în prima campanie de săpături sub contrafortul interior din dreapta al porţii celei mari, pot fi acum foarte bine puse în legătură cu statua descoperită, ca aparţinând unui mare templu, în întregime de marmoră, al zeului Soare, la Histria.

In ce priveşte inscripţiile găsite în această campanie, ele completează în chip fericit pe cele găsite în 1914. Cea mai veche, găsită în anul trecut, ne dă ştiri încă din sec. V înainte de Chr. E o dedicaţie pe marmoră neagră făcută zeului principal al Histriei Apollon Iatros (vindecătorul), de chiar fiul preotului eponym al acestui zeu. Urmează, în ordine cronologică, un important fragment de prin secolul al III-lea a. Chr., care ne face cunoscute neînţelegeri şi lupte civile în statul grecesc independent al Histriei. Apoi,

www.cimec.ro

lăsând la o parte alte documente mai puţin hotărîtoare, un important relief votiv închinat Dioscurilor „mântuitori“ de un general din Histria, care se întorsese cu bine împreună cu soldaţii săi dintr'o expediţie pe Mare în ajutorul Apolloniaţilor, — document din care înţelegem că prin sec. II a. Chr., între cele două colonii surori Histria şi Apollonia existà un tratat de prietenie şi alianţă. Un fragment dintr'o stelă de marmoră, din nenorocire cu totul redus, ne face să ghicim care erà starea de lucruri la Histria în primele timpuri ale întinderii autorităţii romane în Scythia Minor, atât din punctul de vedere al legăturilor Histrianilor cu Romanii, dela cari ei căpătaseră încă dela început o sumă de privilegii, cât şi din acela al amestecului Thracilor, sub regele lor Rhoemetalces, în afacerile coloniilor greceşti dela Pontul Stâng. O nouă copie de pe *magna charta* a Histrianilor, găsită într'un prim exemplar în săpăturile din 1914, deşi foarte stricată şi ea, ne ajută a reconstitui textul primitiv al acestui document capital pentru istoria Scythiei Minor în secolul I p. Chr. Noua copie împlinind multe din lacunele celei vechi, ne-a dat putinţa să cetim complet scrisorile pe cari guvernatorii romani ai Moesiei Inferioare din anii 43—49 şi 52—53, acum întâia dată, tot pe baza acestui monument, precis dataţi, Flavius Sabinus, fratele împăratului Vespasianus, şi Plautius Aelianus, gloriosul pacificator al ţinuturilor barbare din Nordul Dunării, le-au adresat Histrianilor, confirmându-le immunităţile şi privilegiile lor, în ce priveşte pescuitul pe gura Peuce, aducerea lemnelor de pin pentru facle şi în general exploatarea pădurilor din părţile lor. Alte trei scrisori, ale unor guvernatori până acum cu totul necunoscuţi, Aemilianus, din a. 50, Pomponius Pius, din a. 51 şi Tullius Geminus din a. 54 p. Chr., pentru întărirea aceloraşi privilegii ale Histrianilor, ne sunt simţitor completate de a doua copie faţă de cea din 1914. Pe baza celor două exemplare ale acestei inscripţii, nu numai istoria Moesiei Inferioare ori a Histriei, ci în general istoria romană capătă nouă şi importante modificări în cunoştinţele de până acum. Astfel, pentru a nu cità decât un singur punct: de unde se credeà, că abià împăratul Hadrian a organizat definitiv vama Dunării, noi constatăm acum, că încă din a. 44 p. Chr. existà dealungul Dunării o reţea de staţiuni vamale, care se întindeà până la Mare şi că impozitul indirect care se ridicà aici de către societăţile de pu-

www.cimec.ro

blicani, arendaşe ale vămilor şi dărilor din tot imperiul se chemà tocmai, „vama malului Dunării". Pentru întâia dată avem ştiri precise despre *Bessi*, ca locuitori ai teritoriului histrian, într'o întreagă serie de inscripţii, găsite anul trecut. Printre ele una ni-i arată locuind în tovărăşia Romanilor veterani şi colonişti civili, în *vicus Quintionis:* dintre cei doi *magistri* ai satului unul e Roman, celalalt Thrac. Nu mai puţin de trei inscripţii, două pe architrave mari, una pe un epistyl mai mic, închinate împăratului Pius, ne arată via activitate edilitară din Histria în acest timp: înflorirea oraşului se traduceà prin ridicarea de clădiri publice numeroase şi bogate, consacrate fireşte zeului ocrotitor al întregei lumi, împăratul de pe tronul Romei. Amestecul din ce în ce mai direct al autorităţii centrale în afacerile oraşului liber Histria se documentează prin două inscripţii, probabil de pe vremea lui Marcus Aurelius, cari ne pomenesc acum întâia dată pentru tot Pontul Stâng, un *curator civitatis*, de origine chiar din oraşul pe care are a-l administrà în numele împăratului. Acest curator e însă pomenit în inscripţie şi ca pontarch, adică preşedinte al confederaţiei cultural-religioase a oraşelor greceşti din Pontul Stâng, şi ca binefăcător al Histriei (le repară portul), ceeace fireşte accentuează încă valoarea documentelor noastre. Un foarte preţios dublet al unei pietre de hotar mai de demult găsite, dar rău cetite şi publicate, ne documentează şi prezenţa Dacilor în părţile Histriei: e un *vicus*, se pare numit *B[u]teridava,* în hotar cu o *villa*, moşia particulară a unui *Bessus* din teritoriul Histriei: prin anii 198—201 p. Chr. Deosebit de numeroase sunt monumentele, statui ori simple *arae* închinate împăraţilor romani şi membrilor masculini şi femenini ai casei imperiale, dela Severus înainte: astfel, lui Caracalla principe, lui Caracalla coregent al tatălui său, Iuliei Domna, lui Opellius Macrinus, fiului acestuia Diadumenianus, Iuliei Maesa, unei Iulia (tot din casa lui Severus) din cele patru posibile, lui Maximinus, etc. Simplele monumente funerare ale diferiţilor particulari sunt iarăş foarte numeroase; totuş pentru aceasta ele nu sunt şi lipsite de importanţă, cum în deobşte e cazul cu aceste resturi istorice. In adevăr tocmai de aceste monumente ni e documentată amănunţit la Histria populaţia romană de origine militară, ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi, veterani, veniţi în special dela Durostorum şi dela Carsium, din legiunea XI, ori din *ala*

www.cimec.ro

II a Arabacilor, spre a locuì chiar în oraş, sau, mai ales, pentru a cultivà roditoarele ogoare din teritoriul rural al Histriei, în *vici* şi *villae,* la un loc cu Bessii şi Dacii, acum aproape cu totul romanizaţi. Foarte importantă e o inscripţie onorifică pentru un Grec, care pe la începutul secolului al III-lea p. Chr. repară gymnasiul din Histria: indirect ni e astfel documentată aici toată partea din viaţa publică a unui oraş grec, privitoare la educaţia tinerimii pe seama comunităţii. Pentru istoria organizaţiei armatei romane, din secolul al IV-lea înainte, săpăturile de anul trecut ne-au adus un document unic: piatra de mormânt a unui *circitor d[e] vixillation[e] XII[?I] catafractariorum.* O numerotare curentă a trupelor de cavalerie din armata de prima linie erà până acum necunoscută. In sfârşit dela începutul secolului al VI p. Chr. avem încă o întreagă serie de cărămizi cu stampila împăratului Anastasius, pe lângă cele cunoscute din 1914: soldaţii împăratului, garnizonaţi la Histria dreg întăriturile cetăţii, în special pe laturea nordică (unde s'au găsit la un loc toate cărămizile de acest fel), pentru a face faţă rebelilor Goţi, cari, cu Vitalianus în fruntea lor, alcătuiseră aici un fel de regat romano-barbar în felul regatelor romano-barbare din Italia, Gallia şi Spania. Astfel deci inscripţiile găsite în ultima campanie ne conduc din secol în secol, începând din vremea când Pericles conduceà destinele Atenei, până înspre timpul împăratului roman prea creştin Iustinianus, arătându-ne în scurte dar elocvente mărturii ale diferitelor epoce prefacerile prin cari a trecut colonia milesiană întemeiată pe o insulă dela Sudul lagunei Halmyris pe la jumătatea veacului al VII-lea a. Chr.

Şi totuş inscripţiile contemporane cu Pericles nu sunt cele mai vechi mărturii despre viaţa dela Histria, date la lumină de săpăturile din 1915. Secolul al VII-lea şi al VI-lea a. Chr. sunt şi ele reprezentate prin resturi de alt ordin, cari, deşi, nu scrise, sunt, cel puţin, tot aşà de darnice cu informaţiile, ca şi resturile epigrafice din secolele următoare.

Micul spaţiu, de cel mult 200 de m. p., săpat pe laturea de NE a cetăţii, imediat lângă zidul de centură roman, înlăuntrul oraşului, ne-a dat următoarele obiecte prin excelenţă caracteristice. Patru statuete de teracotă ale Aphroditei de tip fenician (una întreagă, mică; una aproape întreagă, mai mare, foarte amănunţit modelată şi stilizată; partea superioară, cu capul fin ca-

www.cimec.ro

racterizat în gen oriental, dintr'o a treia, şi un fragment dintr'o a patra): zeiţa e reprezentată în haina lungă greacă-archaică cu părul desfăcut în mai multe cosiţe, care-i atârnă pe umeri, cu faţa plină, de tip oriental, fenician, cu dreapta plecată în jos, spre a-şi ţine haina, iar cu stânga, la piept, ţinând strâns o porumbiţă. (Sau şi invers, ţinând porumbiţa cu dreapta). Tipul acesta archaic al Aphroditei, reprezentat prin statuete de teracotă analoage cu cele ale noastre, este foarte răspândit în ţinuturile de străveche cultură elenică, d. p. Rhodos, Asia Mică, Fenicia, Delos, Atena, Etruria (cf. Furtwängler la Roscher, *Myth. Lex.*, I 409): apariţia lui la Histria — în sec. VI — ne arată perfecta continuitate culturală între Grecia-mamă şi coloniile ei din Pontul Euxin, cu alte cuvinte, excelenţa culturii greceşti din părţile noastre, absolut echivalentă culturii din Sud. O statuetă aproape întreagă a unei Aphrodite şezând pe tron, iarăşi cu porumbiţa în stânga, constitue un adevărat unicum de artă achaică greacă, în stilizarea egipteano-elenică, iar nu feniciană, a figurei zeiţei. Un splendid cap, desigur feminin, dela o statuetă, tot de teracotă foarte probabil de tip identic cu acela mai sus descris al Aphroditei şezând pe tron: e exact acelaş chip cu aceeaşi găteală a capului; aceste statuete ale Aphroditei par a fi încă mai vechi decât cele cari reprezintă zeiţa stând în picioare: în orice caz, adică, cel mai târziu de pe la 550 a. Chr. Minunat păstrate, au ajuns până la noi trei vase de parfumuri: două stilizate ca sirene, iar unul ca o pasăre de apă. Sirenele au, ca şi Aphrodite, părul pe umeri în câte două, ori trei şuviţe împletite de fiecare parte a capului. Una din ele are şi pe spate părul desfăcut la fel într'o întreagă serie de cosiţe dese şi fiecare împletită independent. Această din urmă sirenă şi pasărea au urme foarte vii de culoare pe ele; în special pasărea poate servì ca model pentru maniera corintiană de pictat cu culori opace (negru-cafeniu şi purpură) în fâşii, pe un desen dinainte sgâriat pe figurina de pământ ars. Feţele de femei ale sirenelor sunt iarăş caracteristic orientale: în special la una ochii bulbucaţi tăiaţi în forma migdalelor şi puţintel înclinaţi înspre nas, arată încă în toată puterea ei maniera archaică a artei greceşti. Lăsând la o parte alte figurine, întregi ori resturi, mai puţin caracteristice, trec la notarea vaselor greceşti găsite aici. In fruntea lor stau vasele protocorintice şi vechi corintice din secolul al VII-lea şi al VI-lea a. Chr. (cf. Walters, *Ancient*

www.cimec.ro

Pottery, I 306 sqq.): printre ele un amphoridion aproape întreg cu o friză de pantere afrontate şi cea mai mare parte dintr'un aryballos de pe la sfârşitul sec. VII ori încep. sec. VI, cu modele incizate şi pictate în negru şi purpură, împodobit cu o friză de sirene ce se urmăresc în cerc. In special aryballii corintieni sunt foarte numeroşi printre vasele găsite aici: nu mai puţin de opt, dintre cari unii cu totul primitivi şi evident aparţinând, cel mai târziu, primei jumătăţi a secolului al VI-lea. Tot aici trebue să notăm şi o jumătate dintr'un capac de pyxis, ornamentat de asemenea cu o friză de sirene urmărindu-se în cerc. O altă clasă de vase, foarte bine reprezentată: patru aproape întregi şi fragmente din alte şase, sunt micile talere votive, *pinakes,* bine cunoscute şi din ceramica de Corint, dar aici la Histria, după ornamentaţia lor: flori de lotus, palmete şi, împrejur, meandre, mai de grabă de origine din Rhodos ori din Ionia. Aceste pinakes, prevăzute cu câte două găuri alăturea, pe margini, spre a puteà fi suspendate, ne arată încăodată, alăturea cu vasele de parfum în formă de păseri ori sirene, că toate obiectele găsite în acest mic spaţiu au o destinaţie identică, cea a cultului unui zeu. O specie de vase tot caracteristice secolului al VI-lea, reprezentată numai prin două exemplare: o hydria aproape întreagă şi un fund probabil tot de hydria, ne demonstrează prezenţa fabricatelor ceramice din Samos la Histria: ornamentul caracteristic vaselor samiene, luna nouă, în zone înguste orizontale, de jur împrejurul vasului, e redat în cel mai pur stil pe vasul întreg găsit la Histria. In sfârşit din ceramica veche attică avem câteva fragmente, cari aparţin încă tot secolului al VI-lea: în special resturi dintr'o minunată *kylix* cu figuri negre şi purpurii şi ornamente la fel, pe fond roşu, perfect databil prin haina lungă, archaică, strânsă pe trup, pe care o poartă figurile reprezentate pe vas (s'a păstrat numai partea de jos a lor). Alte resturi de vase attice mai puţin caracteristice nu au a mai fi înşirate aici.

Toate aceste rămăşiţe ceramice, alcătuind, atât cronologic cât şi în ce priveşte întrebuinţarea lor, o descoperire unitară, ne conduc la încheierea că în această parte a cetăţii a fost încă din secolul al VII-lea un templu al Aphroditei. Pe acea vreme templul fiind — cum se ştie — de lemn şi vălătuci (pământ nears), fireşte orice urmă de clădire s'a pierdut. Darurile aduse de

www.cimec.ro

credincioşi zeiţei s'au păstrat însă. Se pare că pe la sfârşitul secolului al VI-lea preoţii Histriei şi în special ai Aphroditei au făcut — precum erà obiceiul, bine cunoscut — o mare revizie a tezaurelor templelor. Obiectele de puţină valoare: statuete şi vase de teracotă, închinate în cursul vremii de credincioşi, au fost aruncate afară, spre a se curăţi şi descurcà locul în opisthodom. Templul Aphroditei erà chiar la malul Mării, statuetele şi vasele aruncate nu s'au sfărâmat. Nisipul Mării le-a acoperit, şi astăzi desgropând cu grijă regiunea aceasta noi le-am putut găsì aproape intacte, aşà cum fuseseră folosite acum 2500 de ani.

Descoperirea aceasta, pe care—deocamdată ipotetic—o numim dela templul Aphroditei, nu e însă preţioasă numai din punctul de vedere al istoriei artei greceşti. Insăşi istoria generală greacă e clarificată printr'însa: erau sceptici cari socoteau drept poveşti afirmările scriitorilor greci că Miletul a întemeiat pe coasta vestică a Pontului, la gurile Dunării, o colonie a lor încă din prima jumătate a secolului al VII-lea, pe vremea deci când nici Roma nici Atena nu aveau o importanţă mai mare decât micile stătuleţe greceşti ori italice de a treia mână. Descoperirea aceasta dovedeşte că totuş Grecii au spus adevărul. De altă parte prezenţa la Histria a fabricatelor ceramice de caracter religios şi artistic, ale Corinthienilor, Rhodienilor, Ionienilor din Asia Mică, Athenienilor, Samienilor, etc., documentează nişte relaţii comerciale strânse între Histria şi Grecii din Sud încă din vremea aceasta străveche. Peştele sărat, va fi fost şi pe atunci ca şi 600 de ani mai târziu, pe vremea împăratului roman Claudius, principalul isvor de bogăţie a coloniştilor Milesieni de lângă Halmyris şi Peuce.

Cu toate că în campania din vara trecută nu am săpat încă decât prea puţin în interiorul oraşului, descoperirile mărunte, făcute pe lângă ziduri, sunt destul de numeroase. Astfel, ca monete, notăm în special mai multe de bronz, din epoca imperială, bătute de Tomi şi Histria, precum şi câteva byzantine. Ca obiecte de bronz, câtevà fibule, undiţe de prins peşte, chei, aplice, etc. Foarte numeroase sunt resturile de fier: astfel s'au putut desface din ruine aproape în întregime balamalele porţii mici a cetăţii lângă băile romane; cuie, de toate mărimile, vârfuri de suliţi şi săgeţi, etc., au fost iarăş o mulţime puse bine pentru studiul şi publicarea lor amănunţită. In ce priveşte cera-

www.cimec.ro

mica dela Histria, în afară de descoperirea dela templul Aphroditei strâns grănițuită cronologic, avem reprezentată întreaga evoluție greacă și romană a acestei arte industriale, dela resturile nenumărate de vase grecești din epoca clasică: cu fond roșu și figuri negre, ori invers, până la teracota ordinară romană din secolul al III-lea și cei următori, reprezentată prin o sumă de amphore întregi ori aproape întregi, de toate formele și mărimile, găsite continuu în toate tranșeele. Vrednice de cea mai mare atenție sunt însă resturile ceramice cari ne arată o industrie proprie histriană: astfel sunt cioburile vechi grecești cu glazură neagră, *greșit* arsă, devenită verzuie ori cafenie, evident din vase fabricate aici; și tot așà diferitele schițe, în lut nears ori semiars, de plăci ornamentale de teracotă cu subiecte mitologice (de pildă o foarte subtil modelată Leda cu Zeus ca lebădă), ori din viața comună a oamenilor și animalelor (un fragment cu reprezentarea unui legionar, o placă de lut galben cu un leu, destul de nedibaciu stilizat), etc. Astfel dară, precum descoperirea tiparelor de teracotă la Mangalia (vezi mai jos raportul Nr. 6) ne dovedește o activitate intensă artistic-industrială în această colonie dorică, resturile de fabricate ceramice greșite ori necomplete ne arată aceeaș activitate și în Histria.—Firește, afară de vase, s'au găsit și destule lămpi de lut ars din vremea greacă și din vremea romană, țigle și olane de toate felurile: de notat în special o țiglă de prin secolul al III-lea a. Chr. cu stampila unui *astynomos* (edil) pe ea, cărămizi de tot felul,—cari toate, vor fi publicate în amănunte. Numeroase sunt și resturile de sticlărie găsite în săpăturile din 1915. De notat în special resturile de geamuri și fragmentele de vase de caracter practic ori funerar, cu incrustații și aplicări, ori cu reliefe scoase prin turnarea în tipare de modelul respectiv. Ca de obiceiu, resturile de cupe mici, cu picior, sunt și la Histria cele mai numeroase.

In legătură cu situația portului antic al Histriei am mai făcut în cursul anului trecut încă o constatare. Din colțul de S al peninsulei care face față insulei Histriei, se prelungește în direcția SSE, către insulă, un dig lung de aproape 400 m. Astăzi digul e în întregime inutil întrucât apele sunt retrase dincolo de capătul lui. Pe vremuri el ar fi putut constitui o apărare de valurile cari veneau dela E, dinspre larg, alcătuind la spatele sale, către V, un foarte bun adăpost năvilor ușoare și bărcilor, cari

www.cimec.ro

făceau legătura între continent şi insulă, respectiv un adevărat port pentru corăbiile mari de transport, cari aveau a fi încet încet încărcate cu peşte sărat, pentru a fi trimise în Sud, ş. a. m. d. Totuş rostul acestui dig, chiar după construcţia lui numai din pământ bătut şi cu puţină piatră fărâmată pe deasupra, se arată a fi mult mai mult de caracter terestru decât maritim. Anume, ca dig marin el ar fi fost mai la locul lui lângă insulă, pornind de pildă de lângă basinul cel mare dela Vestul valurilor cetăţii în direcţia zidului descoperit încă din 1914, în mijlocul insulei nefortificate. Pe când, dimpotrivă, legat de continent, unde erà numai necropola Histriei, iar nu locuinţe şi prăvălii ori arsenale, digul aveà mai mult a continuà drumul roman de uscat, care veneà către Histria, cum înţelegem acum, pe la N. Călătorii scurtau drumul cu barca, mergând până la capul acestui dig, de unde treceau apoi numai în câtevà minute dincolo în insulă, la capătul ei vestic. Drumul acesta antic e perfect identificat şi prin tumulii funerari de pe insulă şi prin cei de pe peninsulă, cari potrivit obiceiului grec şi roman aveau a fi ridicaţi de ambele părţi ale străzilor şi căilor principale la ieşirea din oraşele antice, întovărăşindu-le până departe în interiorul ţinutului rural. Astfel ne este asigurat şi acest amănunt topografic, care teoretic ni se impuneà prin apropierea cea mai mare a insulei Histriei, tocmai în acest punct, de capul sudic al peninsulei din faţa ei, dar care archeologic nu fusese încă demonstrat până acum.

Rezumând raportul de faţă putem spune.

Descoperirile dela Histria, în 1915, trec prin însemnătatea lor artistică şi istorică dincolo de marginile simplului interes local ori provincial. Cum am arătat mai sus, şi istoria generală greacă şi istoria romană, în special a Imperiului, sunt în urma nouălor săpături clarificate, precizate ori prefăcute, în atâtea amănunte istoric-politice, economice, culturale ori geografice, până acum altfel ori de fel cunoscute. Cât priveşte informaţiile istorice despre Scythia Minor, nu cred că mai e nevoe să accentuăm, că ele sunt aproape fundamental transformate, fie din punctul de vedere al rostului vieţii greceşti aici, încă din secolul al VII-lea a. Chr., fie, mai ales, din punctul de vedere al vechimei, aproape neaşteptate a Romanismului, şi deci a intensei desnaţionalizări a Thracilor de aici, Daci şi Bessi, încă dinainte de venirea lui Traian cu legiunile lui, spre a cucerì Dacia de dincolo de Dunăre.

www.cimec.ro

Săpăturile la Histria ar fi să mai dureze, după cât ne-am putut socotì până acum, încă cel puţin 15 ani — de muncă intensivă. Mijloacele materiale pe care le avem acum la dispoziţie sunt cu totul insuficiente. Pustietatea locului cere de altă parte o urgentă construire a unei case a săpăturilor, pentru adăpostirea descoperirilor din ce în ce mai numeroase şi pentru locuinţa conducătorului săpăturilor. De asemenea trebue clădită, fie cât de primitiv, dar tot de zid şi o hală pentru găzduirea lucrătorilor cari acum nu pot fi aduşi la cetate—spre a se adăpostì sub un cort—decât numai după ce vremea se face mai caldă, pe când lunile Martie, Aprilie, Septemvrie şi Octomvrie rămân neutilizate. Şi, fireşte, cu săpături numai la zile mari, nu putem nici în cincizeci de ani desgropà ruinele Histriei. De altă parte, iarăş nu ne este iertat să părăsim, ori, fie chiar, să lăsăm neisprăvită, o întreprindere aşà de roditoare şi de însemnătate culturală nu numai românească, ci şi europeană, pentru că diferitele disponibilităţi budgetare se disolvă acum în alte ape decât cele archeologice. Academia Română, care şi în această ocazie a înlocuit statul dând ea aceea ce statul nu puteà — sperăm numai: „deocamdată“ — dà, nu va puteà suportà încă prea mult timp această sarcină. Statul va trebuì să o înlocuiască, luându-şi asupra sa aceea ce pentru el nu e decât o simplă datorie culturală, în vreme ce pentru Academie erà un adevărat dar, cu atât mai preţios, cu cât veneà tocmai la timp, deschizând căi nouă de activitate archeologiei româneşti.

RAPORT SPECIAL NR. 5

SĂPĂTURI ARCHEOLOGICE LA CONSTANŢA.

La întretăierea str. Dorobanţilor cu Bulev. Ferdinand, pe locul d-lui Gheorghiu, făcându-se săpături pentru temeliile unei case, s'a dat peste un zid frumos, placat cu blocuri mari de piatră de talie.

Sub directa supraveghere a Muzeului Naţional de Antichităţi s'a urmărit o curtină pe o distanţă de c. 9 m. şi un turn semirotund de apărare, a cărui lature vestică, cu o parte din interior şi cu intrarea lui, cade sub str. Dorobanţilor. Zidul turnului a fost liberat pe un front de 12 m. El se păstrează până la înălţimea de c. 2 m., cu trei rânduri de pietre mari, ecuarisate cu

www.cimec.ro

îngrijire. Pe unul din aceste blocuri e săpată o inscripţie commemorativă a acestei părţi din fortificaţia oraşului: ea ne arată că corporaţia măcelarilor din Tomi clădise zidul pe această parte, întocmai după cum un turn, dinspre Anadolkioi, fusese clădit de Tracul *Muca*.

Prin intervenţia Muzeului, Primăria oraşului a cedat d-lui Gheorghiu un alt teren, acesta rămânând proprietatea Secţiei Constanţa a Muzeului de Antichităţi.

Prin această descoperire ruinele semnalate încă mai de mult în curtea Comandamentului Corpului V de Armată, îşi capătă cu uşurinţă o explicare: zidul cetăţii, pornind către Vest dela turnul descoperit pe fosta proprietate a d-lui Gheorghiu, îşi schimbă direcţia în dreptul străzei General Manu — desigur printr'un turn de colţ — către SV, intrând din nou în curtea Comandamentului, unde este aparentă poarta cetăţii închisă cu cataractă. In cursul lunei Februarie, mulţumită sprijinului d-lui general Georgescu, am încercat, lucrând cu arestanţi militari, să desfacem în întregime poarta. Spaţiul prea îngust şi braţele puţine de care dispuneam ne-a împiedicat însă să golim tot locul ocupat de ruine. Am putut totuşi constatà, în privinţa contrafortului din stânga, că este cu desăvârşire ruinat prin alte construcţii târzii din faţa porţii; curtina care porneşte către NE nu s'a putut însă urmărì fiindcă intră îndată sub trotuarul Bulevardului Ferdinand. In schimb contrafortul din dreapta porţii se poate urmărì pe o lungime de c. 4 m., de unde apoi este şi el distrus până în temelie.

In aceste săpături s'au găsit o sumă de monumente epigrafice şi sculpturale, printre cari sunt de citat aici: un cip de calcar, cu două inscripţii greceşti închinate lui Apollo, pentru sănătatea împăratului M. Aureliu, şi care ne dă numele unui şef religios al Grecilor de pe coasta apuseană a Mării Negre, până acum necunoscut, şi o placă de calcar cu inscripţie latină, care ne arată în ce relaţii strânse se găseà lumea negustorească din Tomi cu coloniştii agricultori din interiorul provinciei.

Rezultatele acestor cercetări au fost publicate de subsemnatul în studiul meu *„Zidul Cetăţii Tomi“* din Analele Academiei Române, tom. XXXVII. Mem. Secţ. Ist. Cele două inscripţii au fost publicate de d-l D. M. Teodorescu, conservatorul Muzeului, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, fasc. 30.

www.cimec.ro

RAPORT SPECIAL NR. 6.

PRIMA CAMPANIE DE SĂPĂTURI LA CALLATIS.

Cum erà şi firesc pentru o aşezare antică, pe ruinele căreia, într'o continuă prefacere până în zilele noastre, viaţa romană a dăinuit, multele răscoliri ale solului, au scos la iveală o sumă de resturi antice de tot felul. Cea mai mare parte din ele au încăput pe mâini particulare, şi astfel, ori s'au pierdut, ori, din lipsa de însemnări precise şi mai ales prin faptul nepublicărei lor imediate, ştirile asupra provenienţei lor sunt îndoelnice şi ca atare valoarea lor documentară aproape nulă. Aşà stau lucrurile cu monumentele epigrafice din colecţiunea Cogălniceanu, publicate de Tocilescu în *Arch. epigr. Mitth. VI,* p. 5 sqq. Foarte multe din lucrurile găsite la Mangalia însă nici n'au rămas măcar în ţară. Cumpărate de amatori străini ele au luat calea străinătăţii, mai ales monetele şi obiectele de artă mărunte; aceşti amatori aveau şi au încă adevăraţi reprezentanţi aici, cari nu se sfiesc să spună aceasta, chiar cu oarecare laudă.

Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, mai ales în urma unei foarte importante descoperiri făcute în iarna trecută — un depozit destul de bogat de tipare de lut ars pentru figurine — Direcţiunea Muzeului Naţional de Antichităţi a luat hotărîrea de a întreprinde cercetarea sistematică a ruinelor, cu fondurile ordinare pentru cercetări archeologice ale acestei Instituţiuni. Un puternic indemn la această hotărîre a fost şi faptul că materialul principal de lucru—vagonete şi şine—se găseà după afirmaţiile autorităţilor locale, din belşug depozitat la Far, de către Direcţiunea generală a Porturilor, cum şi mai ales asigurarea acelorași autorităţi, că se vor puteà întreprinde cercetări pe toate locurile virane dela periferia oraşului. Toate demersurile pentru obţinerea acestora terminate, în ziua de 15 Aprilie personalul ştiinţific şi administrativ al săpăturilor dela Callatis se prezentă la Mangalia, însoţit de un delegat al serviciului porturilor, ca să ia în primire materialul de care ar fi avut nevoe. Aici o primă decepţie: vagonetele cu coş — singurele întrebuinţabile la săpăturile archeologice—despre care se spuneà prin inventarii, că sunt şase la număr, erau inutilizabile: din ruinele tuturor nu s'ar fi putut montà un singur vagonet ca lumea. A trebuit să ne mulţumim cu nişte vagonete cu platformă, pentru căratul pietrelor,

www.cimec.ro

cărora să le adaptăm cutii de scânduri, mijloc costisitor şi greoiu de a puteà face faţă nevoilor, acolo unde lipsa vagoanelor nu puteà fi cu nici un preţ ocolită, rămânând ca să schimbăm în mod simţitor technica săpăturilor, stabilită încă dela începutul activităţii şcoalei noastre archeologice. A doua decepţie ne aştepta la inceperea lucrărilor pe teren, şi anume prin împrejurarea că locurile pe cari aveà să se urmărească zidul cetăţii, deşì virane, erau proprietate particulară şi ceeace erà mai grav, cei mai mulţi din posesorii lor nu locuiau chiar în Mangalia, astfel că trebuiau făcute o sumă de intervenţii neplăcute, iar până atunci să începem lucrările pe singurul teren, aparţinând comunei, schimbând cu totul planul stabilit mai dinainte şi riscând să pierdem oarecare vreme cu sondagiile, pierdere cari ar fi fost evitată, dacă am fi avut putinţa de urmărire sistematică a zidului acolo unde el era evident, dela malul mării înainte.

Locul viran, unde am început lucrările, situat în faţa bisericii româneşti, după informaţiile prealabil culese dela bătrânii oraşului, a fost de mai multe ori răscolit chiar în vremurile noastre. Astfel pe la 1877 el erà plin de bordeie, lucru confirmat şi prin săpăturile noastre, căci mai ales la urmărirea zidului cetăţii în interior am dat peste nenumărate gropi de bordeie cu pereţi întăriţi cu pietre de talie, scoase din zidul antic, împrejurare care face cu deosebire grea cercetarea archeologului, pe care la fiecare pas îl înşeală acea piatră antică aşezată într'o zidărie atât de modernă şi barbară. Tot pe acest loc şi Tocilescu, prin desemnatorul de atunci al Muzeului, Polonic, a întreprins sondagii despre ale căror rezultate însă nu ştiu nimica, întru cât nici în publicaţiile cunoscutului archeolog, nici în archiva Muzeului, nu se găseşte nimica relativ la ele, fără numai un plan al oraşului antic, şi acela mai mult ipotetic.

Aşà stând lucrurile, e lesne de înţeles că din resturile antice ce vor fi fost în acest loc, prea puţin a mai putut rămâne, şi în adevăr, în tot cursul lucrărilor de aici, nu s'au găsit nici măcar obicinuitele şi atât de frecventele fragmente ceramice, ce ne întâmpină în alte părţi. Chiar din zidul cetăţii, gros la temelie de 4.50 m. şi solid construit dintr'un beton foarte rezistent de bolovani de piatră cimentaţi cu var şi nisip, şi placat în exterior cu pietre mari de talie, nu se mai păstrează decât pe alocuri câte un rând sau două de strate deasupra soclului, pe înăl-

www.cimec.ro

ţime de c. 0.40—0.80 m. Incolo nu mai avem decât temelia, iar pe unele locuri chiar şi aceasta este stricată pe o adâncime destul de respectabilă. In răstimp am obţinut autorizaţia unui domn, proprietar al unui loc viran de pe traseul acuma cu siguranţă stabilit al zidului cetăţii. Aici ne aşteptà una din cele mai plăcute suprize, şi anume, chiar din primele zile dăm peste un turn exterior destul de mic şi cu deosebire curios prin îngustimea disproporţionată a zidurilor sale — 1.50 m. — faţă de zidul cetăţii de 3.50—4.50 m. Acest turn la origine pare a nu fi avut o intrare de acces din interior, ci numai mai târziu zidul a fost spart la mijloc menajând astfel un fel de portiţă. Pornind pe această intrare ca să cercetăm interiorul cetăţii, imediat dăm peste anumite vestigii ce indicau prezenţa unei construcţii deosebit de importante. Concentrăm atunci aici toate forţele şi desgropăm un complex de ruine foarte interesante. Infăţişarea generală a ruinelor din această parte deşi nu impozantă — de remarcat în general aici la Mangalia faptul că toate resturile s'au păstrat pe o mică înălţime, lucru explicabil prin continuitatea aproape neîntreruptă a locuinţelor omeneşti din epoca greacă şi până azi — este destul de frumoasă, datorită mai ales faptului că atât zidurile cât şi pavimentul construcţiei sunt formate din blocuri de calcar compact cu îngrijire tăiate şi aşezate.

Din pricină că proprietarul locului, sub care se întinde o bună parte din această însemnată construcţie, s'a opus la continuarea săpăturilor, n'am putut scoate la iveală decât puţin din complexul ruinelor din această parte. In general privite ruinele au făcut parte dintr'o grupă de clădiri de formă bazilicală, grupate în jurul unei biserici creştine de prin veacul al VI-lea după Chr. In adevăr lipită de zid şi cu axa longitudinală perpendiculară pe zid se află o cladire cu trei năvi lungă de 16.85 m., lată de 13.25 m. socotit în interior fără grosimea zidului, care este de 1.20 m. Zidul, compus din blocuri de piatră regulat tăiate, pe dinăuntru este dublat cu un alt zid gros de 0.60 m., făcut din pietre neregulate unite prin lut. Prezenţa acestei căptuşeli rudimentare, care ascundeà vederii frumuseţea zidului de piatră regulată pare neexplicabilă; în tot cazul el nu pare a fi fost construit odată cu acela. Cele trei năvi sunt despărţite prin două rânduri de coloane câte cinci la număr în fiecare rând. Lăţimea stylobatelor şi prin urmare şi plintei dela baza coloanelor este

www.cimec.ro

de 0.60 m., iar coloanele însăşi—toate de marmoră albă cu vine vinete—au un diametru la bază de c. 0.45 m. iar la partea superioară de c. 0.32 m., pentru o înălţime de c. 3.80 m. Capitelele, în forma obişnuită a timpului, cu abacul dreptunghiular foarte pronunţat, care poartă pe una din feţe o cruce, au în partea cea mai desvoltată dimensiunile 0.72×0.45 m. De remarcat ca technică a construcţiei coloanelor acestora, faptul că coloana propriu zisă, formată dintr'o singură bucată, nu este aşezată direct pe bază, ci despărţită de aceasta printr'un fel de plintă groasă de 0.04 m. şi prinsă solid cu scoabe puternice de fier. Tot aşà se prezintă şi la unirea capitelelor cu partea superioară a coloanelor.

Nava din mijloc, lată de 6 m., este pardosită cu şapte rânduri de lespezi de calcar, în fiecare rând acestea având o lăţime aproape invariabilă, însă lungimi deosebite. Dimpotrivă celelalte două năvi, late fiecare de câte 2.90 m. socotiţi până în zidul de piatră regulată, par a nu fi fost pardosite cu lespezi de acestea, ci, judecând după cele constatate la o anexă a acestei basilici, cu cărămidă. Aceste două sunt străbătute în lungime de câte un canal, lat de 0.40 m. cu pereţii şi fundul de piatră, cimentată cu mortar de var.

Lipită de această încăpere în partea ei din spre Sud, se află o altă încăpere pe aceiaş lăţime, însă numai cu 6.25 m. adâncime. Din porţiunea, care s'a putut săpà — aproape jumătate — se poate vedeà că substrucţiile stylobatelor din precedenta se continuă şi aici, ca şi pavajul de piatră al năvii centrale. In schimb pardoseala de cărămidă a navei laterale din dreapta se păstrează aici aproape complet. De asemenea şi canalul se continuă în această navă, oblicind însă spre zid până se apropie cu totul de el.

Partea principală a întregii construcţii însă — căreia cele descrise până acum par a fi simple anexe, — se pare că este clădirea adiacentă ambelor în partea stângă, privind dinspre exterior. Intr'adevăr, din puţinul cât s'a săpat din ea reiese că una din laturi are 22 m., măsurătoare ce s'a putut face graţie fericitei întâmplări că pe colţul dinspre SV, servind drept temelie, se află clădită o căsuţă modernă în beciul căreia se poate urmări unghiul ce face zidul acesta. Această încăpere comunică cu celelalte două prin câte o intrare de câte 1.20 m. şi 1 m. Interesul cel mare al acestei încăperi îl formează interiorul. Spre deose-

www.cimec.ro

bire de împărţirea în năvi a celei dintâi, aceasta pare a fi avut de jur împrejur la distanţă de c. 3.60 m. o colonadă sprijinită la unghiuri de stâlpi puternici construiţi din strate alternative de piatră şi cărămidă. Coloanele sunt cevà mai mari, plinta bazelor având c. 0.65 m. Tot ca dincolo, partea din mijloc este pardosită cu lespezi de piatră, restul fiind probabil pardosit cu cărămidă, din care însă nu s'a găsit nici una *in situ*.

Un interes deosebit îl prezintă pentru întreg acest complex de construcţii marea cantitate de fragmente ornamentale de marmoră, ce s'au găsit aici. Multe din ele au putut fi asortate, căpătând astfel câteva plăci întregi, cari se arată a fi servit drept *cancelli*. Acestea sunt lucrate pe ambele feţe în relief, pe o parte purtând crucea byzantină în chenare, iar pe alta motive ornamentale geometrice ori din lumea vegetală. S'au găsit deasemenea şi fragmente din decoraţia internă a ferestrelor şi uşilor, cu alte cuvinte elemente suficiente pentru încercarea unei reconstituiri în linii generale a clădirilor. Ţinând seama însă de faptul că până acum nu s'a explorat decât o prea mică porţiune de teren cum şi mai ales de abundenţa descoperirilor architectonice, suntem îndreptăţiţi a crede că explorarea totală a acestor ruine va da la iveală pe lângă planul general şi alte elemente, graţie cărora să ne facem o idee desăvârşită asupra întregei grupe de clădiri.

Conduşi de faptul că pe locul viran al unui locuitor turc aproape de primăria oraşului, prin săpături, făcute pe vremuri pentru scoaterea pietrei de construcţie, se găsiseră o sumă de bucăţi architecturale, printre cari şi un frumos capitel de marmoră, obţinând autorizaţia proprietarului, am făcut şi aici sondagii, cari nu au putut fi continuate, iarăş din cauza lipsei de interes, ca să nu zicem reaua voinţă, a deţinătorilor locurilor virane, pe care nici nu le utilizează, nici nu vor să le vândă. Aici am dat peste urmele unei construcţii puternice a cărei natură n'a putut fi încă determinată: poate vreun mare stabiliment comercial, judecând după prezenţa unui frumos chiup de lut găsit *in situ* în una din încăperile construcţiei.

Toate bucăţile architecturale şi obiectele transportabile au fost depozitate de noi în beciul casei ce se găseşte chiar pe ruinele construcţiei basilicale; cele găsite întâmplător am luat măsuri să fie strânse la Primărie, unde am pus bazele unui Muzeu local, care chiar de acuma se prezintă destul de frumos, conţinând

www.cimec.ro

obiecte de mare interes istorico-artistic şi care, credem că în urma unor lucrări mai intensive în direcţia aceasta va ajunge să fie unul din cele mai frumoase şi mai pline de interes din toată ţara. *[Teodorescu].*

RAPORT SPECIAL NR. 7.

SĂPĂTURILE DELA CETATEA DE LÂNGĂ CHIOSE-AIDIN, PLASA ŞI JUD. SILISTRA, MAIU-IUNIE-IULIE 1915.

Situată chiar pe hotarul judeţelor Durostor şi Caliacra, cetatea în chestiune erà cunoscută încă mai de demult; ea e pomenită de învăţaţii bulgari şi identificată, destul de aproximativ de altfel, cu *Palmatis*. Niciodată însă până acuma nu a fost obiectul unei cercetări sistematice. D. prefect Cămărăşescu, primind mereu diferite monete şi resturi antice de metal dela ţăranii din partea locului spre cumpărare, a cerut dela Direcţiunea Muzeului de Antichităţi învoirea de a face săpături la cetate. Cererea d-sale, nefiind trimeasă direct la Bucureşti, ci prin secţiunea Constanţa a întârziat pe drum. Când d. director al Muzeului a primit-o, a plecat personal la Silistra, de unde împreună cu d. prefect, care prin subprefectul local începuse lucrările încă înainte de venirea aprobării, au mers la Chiose-Aidin. Până la venirea d-lui director al Muzeului Naţional se urmărise zidul în exterior pe o lungime de c. 100 m., până la o mică construcţie de caracter creştin, asupra căreia se va vorbì mai jos. Se mai desgropase în întregime şi turnul semicircular dela colţul nord-estic al cetăţii. De oarece se făcuseră oarecari greşeli în executarea săpăturilor, d. director a oprit lucrările şi cu aprobarea d-lui prefect Cămărăşescu a hotărît să se continue cercetarea direct de Muzeul Naţional, dar pe cheltueala prefecturii. Fără a mai pierde vremea cu lucrările preliminare, am putut dară la venirea noastră începe deadreptul studiul interiorului printr'o săpătură à fond la mijlocul cetăţii, în dreptul intrării de pe laturea N şi prin sondagii practicate în diferite locuri. Din felul cum ni se prezintă interiorul, am ajuns la încheerea că nu trebue desgolit interiorul întregii cetăţi şi de aceea, cu această primă campanie am încheiat aproape definitiv cu studiul ei.

Cetatea este aşezată pe culmea unui platou foarte înalt, ce se prelungeşte în formă de peninsulă îngustă cu laturea dinspre

www.cimec.ro

N în pantă repede, cu cea dinspre S și V prăpăstioasă. Accesul pe partea de N se face cu foarte mare anevoință, pe un drum, care urcă dealungul ei până aproape de colțul de E al citadelei. Dinspre E, venind cu alte cuvinte de pe restul platoului, accesul este cât se poate de ușor, de oarece cum s'a spus mai sus, locul cetății nu este altceva decât prelungirea platoului, care de aici se tot lărgește înălțându-se. Pentru aceasta și întăritura dinspre aceste puncte este mai completă, colțul cetății de aici formându-l un turn de formă rotundă, turtită elipsoidal, clădit chiar pe stânca vie, ca de altfel toată construcția.

Platoul ocupat de cetate nu predomină împrejurimile, ci, fiind mai puțin înalt este oarecum mascat de înălțimile de prin împrejurimi, cari se găsesc din trei părți la distanță suficientă, pentru a nu puteà fi utilizate de inamic la atacul cetății, iar pe de altă parte are și înălțimea și pantele necesare pentru a face accesul la ziduri dacă nu imposibil pentru inamic, cel puțin extrem de anevoios. Dimpotrivă, valea care șerpuește la poalele acestei cetăți, foarte ușor poate fi stăpânită de garnizoana de aici, și poate chiar acesta este rostul ei în aceste meleaguri. In adevăr, această vale duce, ca de altfel toate văile din sudul Dunării, până la acest fluviu, în dreptul satului Oltina, unde iarăș ne întâmpină o cetate antică ce o închide la gura ei, sistem întrebuințat într'un mod destul de consecvent de Romani la apărarea graniței Dunărene.

Explorarea interiorului s'a început în ziua de 23 Maiu 1916 și a continuat cu mici întreruperi până la 1 Iulie, când am crezut de prisos să mai continuăm, întrucât scopul urmărit fusese atins și rezultatele ce s'ar mai fi obținut, cu siguranță nu ar mai fi compensat cheltuelile făcute.

In general privite, ruinele ne dau înfățișarea obicinuită a castelelor byzantine târzii, iar nu a cetăților propriu zise. Intr'adevăr, aici nu mai avem deaface ca la celelalte locuri întărite, cari au tot fost restaurate de împărații byzantini până prin preajma veacului al VII-lea pentru apărarea graniței vecinic nesigure a regiunii acesteia, cu o împrejmuire de zid de grosime variabilă, flancată cu turnuri de apărare, cu porți monumentale și formidabil întărite, împrejmuire care prin sine însăș formează principala întăritură și nu e considerată și utilizată decât ca atare, în interior fiind numai construcții de alt caracter

www.cimec.ro

decât cel militar. Aici cetatea nu mai are caracterul de împrejmuire întărită ci de clădire întărită: o cazarmă cu toate dependinţele ei, clădită astfel ca la caz de nevoie să poată susţine un asediu în regulă, principiu de fortificaţie, care se generalizează în evul mediu pretutindenea. Aici avem deaface cu cea mai simplă expresie a acestui principiu. Nu e forma clasică a fortăreţii antice, dar nu e nici forma desăvârşită medievală, ci mai mult e forma intermediară şi anume: deşi ideia conducătoare a construcţiei e cea pe care o spuserăm, cazarmă întărită — château fort — totuş elementele acestei întărituri nu sunt cele medievale, unde avem o perfectă armonie între cele două elemente, militar şi artistic, ci un amestec cam hibrid de elemente vechi — turn de colţ de formă mai veche — cu sistemul cel nou. Această particularitate ne-a făcut să credem că cetatea în forma actuală n'a putut fi construită mai devreme ca în secolul VII d. Chr.

Forma generală a castelului este lungăreaţă, afectând oarecum forma unei elipse, ale cărei axe sunt de c. 150×30 m., terminându-se în partea dinspre NE printr'un unghiu foarte ascuţit apărat acì de un turn rotund, iar în partea de SV printr'un arc de cerc mai larg, determinat de curbura destul de pronunţată a platoului. Zidul exterior al castelului se întinde uniform pe toată această periferie pe o grosime de c. 1.20 m. El este construit în *opus incertum* atât în interior cât şi în exterior, din bolovani de piatră locală, de mărime mijlocie, unită cu mortar slab, format din var şi nisip. Se păstrează pe o înălţime variabilă care pe alocurea atinge 2 m. şi mai mult, în vreme ce în alte părţi abia se mai cunosc urmele temeliei pe stânca vie.

Monotonia acestui zid este în exterior întreruptă numai în următoarele patru puncte:

1) In colţul NE mai sus citat, de turnul semirotund, frumos păstrat pe o înălţime de c. 2.50 m., lucrat în aceiaşi technică şi din acelaş material ca şi restul zidului, şi care prin felul cum se leagă cu restul cetăţii, de care îl desparte un alt zid, ce formează în dreptul intrării lui ca un fel de vestibul, pare a fi fost conceput ca o anexă exterioară independentă de zid, spre deosebire de turnurile din epoca mai veche al căror rost erà tocmai apărarea zidului. Intrarea turnului este prevăzută cu un prag spre interior, unde nivelul este cevà mai scăzut şi aceasta din pricină că podeala acì o formà chiar stânca vie, ale cărei ne-

www.cimec.ro

regularităţi au fost nivelate parte prin teşirea, parte prin astuparea adânciturilor. Din exteriorul cetăţii pătrunzi mai întâi în vestibulul mai sus pomenit printr'o uşcioară îngustă la care ajungi urcând două trepte de piatră şi apoi din vestibul în turn. Tot din vestibul se poate pătrunde în interiorul castelului printr'o altă uşă aşezată în partea dreaptă a zidului despărţitor.

2) Cam la jumătatea laturei N se deschide o intrare îngustă numai de 1.50 m., simplă, fără urmă de uşciori sau alte accesorii obicinuite la intrări. In exterior această intrare este acoperită de trei ziduri ce se îmbină în unghiu drept, astfel că îţi dă impresia a aveà şi aci deaface cu un turn, de astădată patrulater. Dar cele două ziduri perpendiculare nu se îmbină cu zidul exterior al castelului şi nici factura nu este aceiaş: ele au mai mult aparenţa unor canale acoperite. Cât despre al treilea zid, acesta e atât de rău păstrat că nu poţi preciză în ce legătură stă cu celelalte. Nici nu poate fi vorba de un turn, ci mai de grabă de un sistem de apărare a intrării celei atât de simple printr'o îngrădire de zid menită să-i mărească puterea de rezistenţă.

3) In partea opusă acestei intrări se află altă intrare, de aceiaş lărgime, însă foarte rău păstrată, aşa că numai cu foarte mare greutate se poate distinge că ne găsim în faţa unei intrări. In faţa ei în exterior scoboară câteva trepte tăiate chiar în stânca vie spre o mică cărare destul de incomodă, practicată de-alungu pantei prăpăstioase din această parte. Nici aici nu ne întâmpină vre-un accesoriu obicinuit al porţilor antice; poate că nici nu erà absolută nevoie, atacul prin această parte fiind prin însăşi natura terenului imposibil.

4) Pe laturea de Nord, aproape de curbura zidului spre Sud, în exterior, s'a dat de urmele unei construcţii cu totul ciudate. Pe o întindere de c. 8 m. s'a descoperit aici un zid exterior lipit de al castelului fără să facă corp cu el, şi în faţa lui o mare grămadă de dărămături din a căror scormonire s'au scos o sumă de elemente architectonice: foarte multe pietre dintr'un mare arc de boltă cu cheia respectivă şi câteva fragmente profilate, toate bine cioplite într'un calcar compact cu totul deosebit de cel întrebuinţat la restul construcţiei. Tot între aceste dărămături s'au mai găsit: o piatră-icoană cu reprezentaţia în relief, într'un stil cu totul barbar, a Sfintei Fecioare stând pe tron cu

www.cimec.ro

pruncul în poală, între doi îngeri; cum şi două bucăţi architectonice cu semnul crucii în adânc şi în forma obicinuită dela sfârşitul sec. VI înainte. De planul respectivei clădiri, căreia să se stabilească măcar aproximativ înfăţişarea, deocamdată nu poate fi vorba. Admiţând că a existat aşà ceva, credem totuşi că, ea s'a pierdut prăbuşindu-se la vale, panta aici fiind foarte repede şi foarte întinsă [vezi însă mai jos observaţiile subsemnatului].

Explorarea interiorului s'a făcut pătrunzând simultan prin cele două intrări şi desgolind pe de-a'ntregul toată partea din mijloc a castelului dela o lature la alta. S'a scos astfel la iveală un complex de încăperi grupate în jurul celor două laturi în chipul următor: pe laturea de Nord, bine înţeles în interior se înşiră o serie de cămăruţe de lăţimi variabile şi cu lungimea constantă de c. 2.50 m. Apoi vine în aceeaşi linie cu acestea încă un şir de încăperi mai mari, având aspectul unor săli de comunicaţie, grupate în jurul încăperii principale a citadelei şi pe care am dezgolit-o în întregime. Aceasta este o încăpere lungă de c. 10 m. şi lată de c. 6 m. Cele două laturi mari ale acestui dreptunghiu au în interior, la mijloc, pe o lungime de 2.50 m. câte o retragere de 0.45 m. luată din însăşi grosimea zidului. Dealungul, interiorul este împărţit în trei năvi prin două rânduri de coloane ale căror baze sunt aşezate în cea mai mare parte chiar pe stânca vie. Se păstrează şi azi cea mai mare parte a pavajului făcut din cărămizi obicinuite de 0.35×0.35 m. Incăperea are o singură intrare pe laturea dinspre Sud, care intrare dă într'o săliţă îngustă deabia de 1.50. m., după care vine apoi laturea de S a castelului. In dreptul colţului de SV al acestei încăperi se află şi portiţa cu treptele tăiate în stâncă.

Materialul din cari sunt zidite toate aceste încăperi este la fel cu cel al zidului exterior: bolovani de piatră, cu mortar de var şi nisip. Piatra se pare a fi fost scoasă chiar din stânca pe care e zidit castelul: se vede în dreptul portiţii cu treptele, cum a fost exploatat masivul stâncos. Urme de tencuială nu s'au găsit; de altfel, în general, chiar în cimentul zidurilor, urmele de var sunt foarte slabe: a fost probabil disolvat de apă — căci pământul acì chiar pe vreme secetoasă e plin de umezeală pe toată grosimea lui — şi cărat în adâncime, unde s'a pierdut în masa cea mare de calcar. In prima încăpere din faţa intrării de Nord, alături de zid, în câteva locuri chiar lipit de el, s'a dat

www.cimec.ro

peste o mare cantitate de pământ ars şi anume de bucăţi de forma cărămizii moderne, însă dintr'o pastă foarte afânată, cu urme de paie în compoziţia ei. Desigur, nu poate fi vorba decât de *chirpici,* cu cari vor fi fost căptuşiţi păreţii de piatră ai încăperilor. Asemenea chirpici arşi au mai fost găsiţi şi aiurea în Dobrogea şi se pare că ei au fost de o întrebuinţare generală în aceste părţi şi atunci ca şi astăzi.

Cărămida deasemenea a avut o întrebuinţare destul de largă, însă se pare că numai la pardoseală şi în ziduri pe ici pe colo, pentru a le da o mai mare soliditate, însă nu în strate complete, ca în alte părţi, ci în mod cu totul neregulat şi niciodată în cantităţi mai mari la un loc. Atât ca dimensiuni cât şi ca compoziţie cărămizile variază foarte mult, dela cărămida dreptunghiulară de dimensiunile 0.15×0.25 m. până la marile cărămizi de 0.45×0.45, cu grosimi începând dela 0.025 m. până la 0.065 m., iar ca aspect, dela cărămida galbenă spălăcită până la cea roşie aprinsă, fenomen care de altfel ne întâmpină la toate ruinele construcţiilor antice.

Intreaga clădire a fost acoperită cu olane, din cari s'a găsit o mare cantitate de fragmente. Şi asupra lor e de observat acelaş lucru ca la cărămizi: o variaţie infinită atât ca dimensiuni cât şi ca compoziţie. S'au găsit pretutindeni, atât pe lângă zidul exterior cât şi înlăuntru, şi acesta e semnul cel mai caracteristic, pe lângă celelalte, despre caracterul de castel întărit şi nu de cetate antică, al acestei aşezări.

S'au găsit în ruine multe fragmente de fier, în special piroane, şi — lucru foarte interesant — bucăţi de geam cu grosimea de c. 0.002 — 0.003 m., alcătuite unele dintr'o pastă verzuie, altele din pastă galbenă, colori, desigur exagerate prin efectul descompunerii.

In privinţa destinaţiei diferitelor încăperi desgropate, nu se poate spune nimica cu absolută siguranţă, întrucât nu s'au găsit elemente suficiente de caracterizare: numai într'o singură încăpere din dreapta intrării de N s'au găsit opt greutăţi conice de lut şi un fragment de lopată de fier tare ruginită. Incolo numai fragmente fără mare însemnătate, inevitabilele picioare de cupă de sticlă, fragmente ceramice cu ornamente în adânc, din cele obicinuite, şi o sumă de monete de bronz, care încep din secolul IV p. C. şi ţin până în sec. VII.

www.cimec.ro

S'au mai practicat o serie de sondaje şi în dreptul capelei cu icoana, în colţul de SV al cetăţii, şi s'a dat şi aci peste un complex de ziduri groase de c. 0.50 m. de acelaş caracter cu celelalte, însă păstrate pe o mai mare înălţime, care pe alocuri ajunge la 3 m. Intre ele multe fragmente ceramice, mai ales de olane, atât de mărunt sfărâmate, că păreà a fi fost făcut într'adins. Aici s'a găsit şi o amforă mică, foarte bine păstrată.

In general castelul acesta se prezintă foarte sărăcăcios şi nici nu se poate altfel în această regiune depărtată de marile centre şi de căile de comunicaţie principale. El a fost desigur stabilit pentru adăpostirea unei garnizoane puţin numeroase, aruncată aici pentru apărarea unei văi interioare, garnizoană care va fi dus o viaţă chinuită, vecinic cu grija zilei de mâine şi cu frica unei surprinderi. Nici urme de viaţă bogată, nici măcar inscripţii, ci numai ruine cu totul modeste ale unor construcţii sărăcăcioase şi făcute în pripă. *[Teodorescu]*.

Castelul byzantin dela Chiose-Aidin nu e de fel o apariţie izolată în dioecesa Thraciilor. Schimbarea sistemului de apărare a Imperiului în sec. IV şi V, a dus la crearea unei întregi reţele de burguri, mărunte dar foarte dese, în locul, sau chiar alăturea, de cetăţile mari, dar prea rare, ale vremurilor dinainte. Burgurile acestea sunt — precât am cercetat până acum Scythia Minor — cu totul rare în Dobrogea, care pe la începutul secolului al VII-lea a fost definitiv pierdută pentru Imperiu. Dimpotrivă ele apar pretutindeni în Thracia şi mai ales în Haemimont şi Europa, ca un semn caracteristic al acţiunii tenace byzantine, de respingere, ori măcar ţinere în frâu a barbarilor.

In călătoria sa prin Bulgaria, în anii 1883 şi 1884, Jireček a avut prilejul să cerceteze o sumă de astfel de burguri, printre cari fireşte unele au o origine mai veche, romană, altele sunt curat byzantine. In special e de citat aici castelul pe care, după Škorpil, îl descrie Jireček *(Arch.-epigr. Mitt.,* X 167, 30) subt numele de „burgul de sus" (faţă de un „burg de jos", care e însă propriu zis cetatea romană mai veche) lângă Deultum. Castelul acesta aşezat sus pe o înălţime singuratecă, dominând vechea colonie romană, are abià c. 3000 m. p., şi, zice Škorpil, e apărat de două ziduri groase de c. 1.50 m., la 6 m. depărtare unul de altul (de fapt trebue să fie un singur zid, iar cel de al doilea e o

www.cimec.ro

parte integrantă a construcţiilor interioare şi Škorpil a făcut o confuzie, de altfel uşor de înţeles). Prin urmare: ziduri înguste, suprafaţa foarte mică; iată caracterul acestui castel. Dimpotrivă aşà numitul (de Skorpil şi Jireček) „burg de jos“ e o mare cetate romană de 350×200 de paşi, deci, cel puţin de 10 ori mai mare decât „burgul de sus“ şi cu ziduri (de blocuri ecuarisate) groase de 3 m. la bază.

Castelele de felul celui dela Deultum, sunt precum a arătat Jireček (după Škorpil) împărţite în interior într'o sumă de cămăruţe, mai mari ori mai mici (vezi de pildă la Jireček, *l. c.*, p. 207, descrierea burgurilor de pe locul vechiului *Arzus,* pe drumul Filipopole-Adrianopole), adică întocmai ca la castelul nostru. Rostul acestor burguri, pur militar, ne explică uşor atât micimea lor (numai pentru garnizoană), cât şi prelucrarea lor interioară, în formă strict de cazarmă (ca la vechile lagăre stative romane).

In legătură technică şi istorică cu burgurile byzantine ale Thraciei are dară a fi studiat şi castelul dela Chiose-Aidin, acum întâiu cercetat sistematic de Muzeul nostru.

Mai important, cultural, decât tot castelul, e însă micul rest dintr'o construcţie extramurană de pe laturea nordică a burgului, lipită pe dinafara fortificaţiei de însăş zidul cetăţii şi părând a fi mai mult o arcadă, ornamentând zidul, decât o clădire deosebită, religioasă. Zic „părând“ căci, din nenorocire, când subsemnatul a ajuns la cetate, lucrătorii puşi de autorităţile locale mutaseră dela locul lor de *cădere firească din zid,* toate pietrele lucrate care cedau mai uşor insistenţelor târnăcopului. Astfel reconstituirea după ruinele fireşti ni s'a făcut imposibilă. Rămăseseră totuşi pe loc, fiind la mare adâncime, mai multe blocuri mari, cari ne-au permis următoarea explicare a clădirii din această parte, chiar lângă drumul antic care urcà la castel dealungul laturei sale de Nord.

La baza zidului castelului, lângă drum, a fost îmmormântat un credincios întru Hristos, într'un fel de sarcofag, de lespezi mari: fiecare bloc cât laturea sarcofagului ce aveau a-l alcătuì. Aceste lespezi erau, aproape toate, la venirea noastră încă *in situ.* Creştinul a cărui odihnă a fost turburată de lucrătorii tătari, erà tocmai purtat din mână în mână, în osemintele sale, când am ajuns la cetate. Deasupra acestui *mormânt* se ridicase o arcadă ale cărei blocuri frumos profilate, de calcar bun, s'au găsit toate

www.cimec.ro

căzute unele peste altele şi fuseseră scoase de lucrători şi date la o parte numai cu câteva ceasuri înainte de a sosì noi acolo. Atât unele din blocuri, cât şi cheia de boltă a arcului aveau gravată crucea byzantină pe ele; o piatră însă aveà vopsită cu minium crucea greacă. Arcada cu mormântul alcătuiseră, foarte probabil, împreună, un fel de *arcosolium*, care adăposteà un fruntaş al bisericei ori al armatei. Destul că, întocmai cum pe *mensa* arcosoliilor din catacombele romane se celebrà sfânta jertfă, tot aşà la acest mormânt s'a adăugat şi o parte de cult şi anume într'o epocă mai târzie decât aceea a clădirii arcadei. In adevăr printre ruinele dela mormânt s'a găsit o lespede de piatră, foarte barbar lucrată în relief, reprezentând pe Sfânta Fecioară cu Pruncul în braţe, între doi îngeri. Această *icoană* e cu totul deosebită ca lucru şi ca stil de fragmentele arcadei. In vreme ce aceasta aminteşte liniile ornamentale ale arcadelor dela Turmanin şi aparţine cel mai târziu secolului al VI-lea, icoana se arată evident a fi dintr'o altă epocă, mai târzie. In cadrul foarte distins al arcosoliului cu blocuri perfect lucrate, icoana barbară a format un contrast aşà de frapant, încât chiar istoric politic nu ne putem împiedecà de a face oarecari reflexiuni în această privinţă. Mormântul cu arcada luï a fost clădit în vremi, dacă nu de pace, cel puţin de suficientă siguranţă şi de relativă înflorire culturală, de meşteri speciali, pricepuţi în ale architecturii şi în ale săpării pietrei. Dimpotrivă icoana a fost săpată, aşà de barbar, de vreun călugăr ori vreun soldat nedibaciu, ca obiect de închinare, *adăugat* la mormântul frumos, mai vechiu, devenit desigur prin tradiţie un monument de martir ori de sfânt şi deci perfect apropriat la transformarea lui în loc de închinare, asemănător unei biserici ori capele. Această folosire, ca o capelă, a mormântului şi împodobirea lui cu relieful barbar al Fecioarei Maria între doi îngeri nu pare însă să fie mai târzie ca secolul al VIII-lea, când influenţa greacă creştină asupra regiunii Marcianopolis-Durostorum încetează. In adevăr inscripţiile greceşti din acest ţinut, pomenind episcopi, preoţi ori credincioşi creştini (de pildă printre alţii, tocmai un ofiţer inferior comandant al unui castel ca al nostru) [cf. la mine, *Istoria Creşt. daco-roman,* p. 58 şi urm.] nu trec dincoace de sec. VII p. Chr. Icoana noastră însă, oricât de barbar e lucrată, arată evidenta inspiraţie din modelele byzantine de relief sacru.

www.cimec.ro

Comparând de pildă reliefele amvonului dela Salonic (sec. V) cu icoana noastră, constatăm în amândouă aceeaş notă nouă a convenţionalismului şi solemnităţii reci byzantine, aceeaş izolare a Mariei de restul lumii sfinte ori omeneşti prin îngerii cari o întovărăşesc de-a dreapta şi de-a stânga, dar fireşte, o foarte mare deosebire în technică, ceea ce determină în chip sigur şi epoca deosebită a celor două reliefe. La Salonic, încă, o preocupare de suprafaţa plastică rotundă, de adevărul propriu zis sculptural,— la Chiose-Aidin metoda târzie, am puteà zice picturală de gravare cu un cui ori o daltă a unei suprafeţe perfect plane, ca în reliefele creştine *coptice*, ori mai ales păgâne *indiene*.

Aşezarea fecioarei pe icoana noastră, cu Isus pe braţe, drept la mijloc (1), şi între doi îngeri, cari aici, după haina lor scurtă, militărească, sunt de înţeles ca doi archangheli, merită a fi urmărită mai deaproape în special în legătură cu reprezentările analoage, de pildă de pe mozaicurile dela S. Apollinare Nuovo din Ravenna, de pe sculpturile pe fildeş ale epocei mai târzii, din sec. X — XIII, etc. E anume în icoana noastră, care pentru Orientul aşà de sărac în reliefe creştine pe piatră, ca obiecte de cult (cf. Kraus, *Gesch. d. christl. Kunst,* I 1, p. 233, ori Diehl, *Man. d'art byzantin,* p. 262), constituie chiar în sine un document de cea mai mare valoare, o întreagă serie de elemente originale atât technice cât şi stilistice, cari trebuesc studiate în amănunte. Pomenesc de pildă aici numai un singur lucru. In vreme ce pe reprezentările analoage byzantine atât Fecioara cât şi Pruncul ori măcar Pruncul au numai dreapta ridicată spre binecuvântare, iar mâna stângă odihneşte ori ţine ceva şi, la S. Apollinare Nuovo, chiar unul dintre îngeri binecuvintează, pe relieful dela Chiose-Aidin vedem pe Isus ridicând, din braţele Mamei Sale ambele mâni în sus, ca adoranţii din vremea păgână (2), gest care e la fel redat de îngerul din dreapta Fecioarei. Dimpotrivă Maica Domnului ţine cu amândouă mânile pe Fiul Ei, iar îngerul din stânga pare a aveà numai stânga ridicată în sus, în vreme ce dreapta pare a o odihnì pe şold.

(1) Ca pe relieful amvonului din Salonic, ori ca la S. Apollinare Nuovo.

(2) Cf. însă totuşi, *Macedonia. Călătorie archeologică,* de N. P. Condacov, St. Petersburg 1909 (pe ruseşte), planşa I dela sfârşit: un mozaic dela Sf. Gheorghe din Salonic, unde îngerii au un gest foarte asemănator, deşi nu identic.

www.cimec.ro

Aceste atitudini cari sunt din punct de vedere iconografic de cea mai mare importanţă, precum şi îmbrăcămintea figurilor, trebueşte cercetată, cum am spus, în chip cu totul special şi anume, mai ales în comparaţie cu reliefele analoage din Orient, ori cu cele cari s'au găsit mai de curând în Africa byzantină.

Barbarul şi sărăcăciosul relief vechiu byzantin dela castelul săpat de noi la Chiose-Aidin, va aveà a luà, atât din punctul de vedere al rarităţii sale, cât şi pentru noutatea conţinutului său stilistic şi iconografic, unul din locurile cele mai de frunte în istoria artei creştine a ţinuturilor locuite de poporul nostru, neîntrerupt, din vremea greco-romană până azi.

RAPORT SPECIAL NR. 8.

CERCETĂRI ARCHEOLOGICE ÎNTRE SILISTRA ŞI TURTUCAIA ÎN IULIE—OCTOMBRIE 1915.

Indată după încetarea lucrului la Chiose-Aidin am întreprins, după dorinţa şi tot cu sprijinul material al d-lui prefect I. Cămărăşescu, o primă călătorie de cercetare a drumului roman dintre Durostorum şi Transmarisca cu staţiunile principale şi mansiunile aflătoare pe el. In urmă am hotărît facerea câtorva sondagii la Cadichioi *(Candidiana)* şi Vetren *(Tegulicium)*, cele mai importante dintre staţiunile antice de pe acest drum şi unde urmele rămase erau ceva mai evidente. Din nenorocire *Durostorum*, cel mai însemnat centru din această regiune, fost lagăr al leg. XI Claudia, este astăzi în întregime sub oraşul Silistra, aşà că o cercetare serioasă a aşezării antice este cu neputinţă. Totuş pe malul Dunării, sub bufetul din grădina publică, se văd încă urmele zidului vechi de înconjur al cetăţii, rupt însă de ape şi stricat rău prin nechibzuinţa locuitorilor sub îndelungata stăpânire otomană. Monumente epigrafice şi sculpturale s'au găsit aici destul de multe; aproape toate sunt publicate în C. I. L. III. Cele aflătoare încă în oraş la ocupaţia românească, au fost strânse anul acesta de d-l I. Cămărăşescu şi sunt actualmente păstrate în muzeul regional întemeiat de d-sa la Prefectură. De remarcat un cap de marmoră, operă de artist provincial, găsit în magazia Maiorului Zitti, publicat de d-l profesor V. Pârvan în *Archäologischer Anzeiger*, Berlin 1915, nr. 4.

www.cimec.ro

Din Silistra pe o distanţă de vreo 8 km. drumul roman nu se poate urmări. In dreptul satului Aidemir însă, paralel cu malul Dunării şi numai la vreo 100 m. distanţă, el apare vizibil, ceva mai înalt decât terenul învecinat, larg de vreo 8 m., şi continuă pe o lungime de vreo 3 km. până dincolo de satul Tatariţa, unde se sfârşeşte în Dunărea actuală. Stratele superioare ale construcţiei lipsesc cu desăvârşire; pe alocurea numai, apar pietre mai mari prin porumbul semănat pe el, şi mai ales la intrarea în Dunăre, unde se observă şi un canal format din olane în diam. de c. 0.20 şi lungi de 0.60 m. Unul se vede întrebuinţat ca coş în pichetul bulgăresc, unde acum locueşte un lipovean. O piatră mare lucrată — 60×40×35 cm. — provenind de pe acest drum şi care a servit probabil la substrucţia lui, se găseşte actualmente în com. Aidemir în faţa Primăriei. De notat că aici s'au descoperit de curând 3 fragmente de coloane de marmoră de grosimi deosebite, găsite la o cişmea de lângă Aidemir, unde va fi fost vreo clădire publică sau o villa a unui proprietar rural.

In dreptul satului Tătariţa, chiar alături de drumul antic, este o „grădişte", după cum o numesc locuitorii, puţin ridicată dela suprafaţa pământului, constituind probabil o *mansio*. Urme de ziduri nu se disting; ceramică însă, pecât se puteà căutà prin arătură, apare la suprafaţă. De acì până la Vetren şoseaua antică este astăzi sub Dunăre, depărtându-se, dacă urmăm linia dreaptă obicinuită a drumurilor romane, de satul Srebrina, unde cu toate acestea am găsit pe la locuitori monete dela Traian, Antonin Piul şi byzantine.

La Vetren — după itinerarii (cf. Procopius), staţiunea *Tegulicium* — urmele antice abundă. Incă înainte de a intrà în sat, îndată dupăce terasa danubiană, care se întindeà dela Silistra până aici, se sfârşeşte, se ridică chiar pe malul înalt al Dunării două movile, dintre cari una de o mărime cum rareori am văzut în toată Dobrogea veche, presărată cum se ştie de multe de acestea. Ceva mai în susul apei se deschide o vale largă de vreo 200 m. care trece, urcând înlăuntrul ţinutului, prin satul Vetren. La gura acestei văi, pe malul răsăritean al ei şi chiar în marginea Dunării, se vede lămurit castrul antic. Aşezat pe un promontoriu de 3 părţi abrupt, el comunică cu dealul mai înalt de către SE printr'o vale puţin adâncă şi e despărţit de acesta printr'un val de pământ, în care se poate încă deosebì

www.cimec.ro

intrarea. Aici sus se pare că a fost un castru de pământ, care servià apărătorilor cetăţii de lângă Dunăre ca un ultim loc de refugiu. De aici până la movila cea mare este o distanţă de vreo 500 m.

In cursul lunei Septembrie am întreprins facerea câtorva sondagii în cetatea propriu zisă. După spusele locuitorilor, de către Dunăre a fost ruptă de ape, numai din câte ştiu ei, pe o lărgime de vreo 30 m., aşà că sondagiile făcute pe acest front sunt chiar în interiorul cetăţii. De altă parte promontoriul acesta, cari domină Dunărea la cotul pe care îl face îndreptându-se către Silistra, a fost întărit de Turci la 1877 cu redute, răscolindu-se cu această ocazie pământul până la adâncime. Din această pricină obiectele din diferite epoci s'au găsit amestecate deavalma, iar zidurile sunt foarte rău stricate. Din toate sondagiile făcute pe coama dealului, acolo pe unde trebue să fi fost zidul, numai în cele de pe laturea SE am putut descoperì o parte din el, pe o lungime de vreo 3 — 4 m., gros între 2.50 — 3 m. Zidul n'are placaj şi este lucrat în *opus incertum.* Urme de turnuri şi de poartă nu se văd nicăeri. In interior am dat de câteva ziduri, cari însă după aspectul lor primitiv nu par a fi dela o clădire principală. Interesant este faptul că acest *castellum* roman a fost întemeiat pe locul unei vechi aşezări preistorice, întocmai ca şi staţiunile dela Garvan (Chiuciuc-Ghiol), Cadichioi, şi ca cea din interior dela Ţar-Asen (între Alfatar şi Accadânlar), foarte asemănătoare ca aspect cu aceasta dela Vetren.

Dacă zidurile de aici ni s'au păstrat într'o stare mizerabilă şi obiectele de artă lipsesc aproape cu desăvârşire (un mic fragment de colonetă de marmoră şi o mână de statuetă tot de marmoră găsită la un locuitor din Vetren), în schimb ceramica prezintă o variaţie neobicinuită. Numeroase fragmente preistorice cu ornamentaţie în relief, au fost descoperite în toate sondagiile făcute, la un loc cu cele romane. Ornamentaţia acestora din urmă este mai bogată decât în oricare dintre centrele romane cercetate de noi, cu desemnuri pe care nu le-am mai întâlnit nicăieri aiurea, chiar în centre mai mari. Cărămizi şi olane de dimensiuni foarte mari se întâlnesc pretutindeni în împrejurimi, pe poalele ambelor dealuri, cari mărginesc valea până în sat. De remarcat 4 fragmente cu stampila LEGXICLPF, două din ele închise în *tabula ansata,* dovedind prezenţa aici a unui de-

www.cimec.ro

taşament din această legiune, şi o mănuşe groasă de amforă cu stampilă greacă, toate aflătoare acum la Muzeul din Silistra.

Jos, la poalele dealului, de către Apus, două sondagii au scos la iveală nişte resturi de ziduri, mărturie a aşezărilor civile de lângă cetate, cari se întindeau probabil, după urmele evidente, pe o distanţă de vre-o 2—3 km. până în satul Vetren. Tot de aici din vale provine şi un stâlp miliar, aflat de d-l I. Cămărăşescu la un locuitor din Vetren (acum la Muzeul din Silistra), cu inscripţia MPXII MAXIMIANO corespunzând cu distanţa de 12 mii de paşi dată de *Itin. Antonin* între Candidiana şi Tegulicium (în *Tab. Peut.* XIII M.P.). In interior, în partea de SV a satului, este o îngrămădire de movile mai mici la o distanţă de c. 2 km. de malul Dunărei, unde alte 3 movile mult mai mari, par a arătà nişte puncte de observaţie.

Am săpat din îndemnul d-lui prefect I. Cămărăşescu şi cu concursul d-lui Gustav, administratorul plăşei Doimuzlar, cinci din movilele cele mici. In trei din ele am descoperit câte un mormânt construit foarte rudimentar: o simplă groapă săpată în loess, cadavrul pus în lăuntru, dat foc şi în urmă pământ îngrămădit deasupra. După ceramica descoperită înlăuntru: un lecyt, o amforă mică, monete romane dela Claudius I, fragmente de arme,—se pare că aici a fost un cimitir al soldaţilor romani morţi în serviciu pe la Tegulicium.

De aici până la Popina, distanţă de vre-o 7 km., nu se mai găsesc urme antice. In dreptul satului Popina însă, întocmai ca la Aidemir, paralel cu malul actual al Dunărei, şoseaua antică apare din nou, mai bine păstrată încă decât acolo. Ea se poate urmărì pe o distanţă de vre-un kilometru, după restul substrucţiilor de piatră, parte din ea ceva mai ridicată ca nivelul bălţii, restul deosebindu-se de terenul înconjurător numai prin pietrele, cari apar din loc în loc, pe o lărgime de c. 8 m. Altă „grădişte" cu o suprafaţă de c. $1/2$ hectar, de unde spun oamenii că s'au scos pietre mari, constituie o a doua *mansio* a drumului, marcată şi prin ceramica abundentă, cu ornamentaţia similară celei dela Vetren. Următoarea *mansio* erà probabil la o depărtare numai de vre-o 5 km., în viile satului Garvan, mai mică decât cea dela Popina, unde olane şi cărămizi zac la suprafaţa pământului. Un olan de acestea, cu stampila LEG. I. ITAL (acum la Muzeul din Silistra) arată, poate, staţionarea unui mic număr de

www.cimec.ro

soldaţi ai acestei legiuni, care îşi aveà lagărul la *Novae* (lângă Şiştov). Ca situaţie geografică este de observat, că se găseşte la deschiderea unei văi, mult mai largă însă decât cele dela Vetren, Chiuciucghiol şi Cadichioi.

Vre-o 4 km. depărtare de Garvan în susul apei, se deschide o nouă vale foarte asemănătoare cu cea dela Vetren. Malul apusean al acestei văi predomină Dunărea până la mari depărtări, precum şi şesul muntean cât poate cuprinde ochiul. Un singur sondagiu făcut aici în ajunul suspendărei lucrărilor a scos la iveală în chip evident o aşezare preistorică (o oală întreagă de lut, acum în muzeul din Silistra), peste care s'a suprapus staţiunea romană, constatată de asemenea tot prin resturile ceramice. In general ca aspect ea se înfăţişează aproape la fel cu cea dela Cadichioi.

Cam aceiaşi înfăţişare cu văile descrise până acum are şi cea dela Cadichioi, aşezată în dreptul satului românesc Spanţov, de pe malul stâng al fluviului. Deosebirea constă numai în felul întăriturei acestei văi. Anume, aici s'a adoptat sistemul valurilor, cari să închidă cu totul cele două colţuri ale platoului întrerupt de adâncitura văii la gura ei, transformându-le astfel în adevărate cetăţi destul de întinse ca dimensiune, capabile să adăpostească o garnizoană respectabilă. Valul dinspre Vest este de pământ şi e unul din cele mai mari: pe alocuri înălţimea lui ajunge până la 11 m. socotiţi dela muchea superioară până în fundul fossei. Cel din spre Est e de piatră amestecată pe ici pe colo cu cărămidă. In interiorul acestei întărituri, în punctul culminant al dealului din stânga văii, deasupra pichetului grănicerilor, s'a dat de urmele unei cetăţi byzantine, din care nu se mai păstrează decât temelia unui turn. Din sondagiile făcute şi din cercetările întreprinse prin împrejurimi, rezultă că aici a fost la început o aşezare preistorică, după anumite indicii despre cari s'a vorbit mai sus în raportul special Nr. 3. Peste aceasta s'a stabilit întăritura romană pentru detaşamente din legiunea XI Claudia dela *Durostorum* şi poate şi I Italica dela *Novae*,— acestea reprezentate printr'o serie de cărămizi găsite acolo, cu stampilele acestor legiuni. In sfârşit în epoca târzie cetatea a fost restaurată după sistemul byzantin, prin secolul al VI-lea, odată cu restaurarea tuturor cetăţilor de graniţă, ordonată de împăratul Iustinian.

www.cimec.ro

Nu s'au găsit aici alte inscripţii decât cele de pe cărămizi, care dau două numiri de localităţi: *Can(didiana)* şi *Tran(smarisca)*. După distanţele date de itinerarii, nu putem aşezà aici decât pe cea dintâi, lucru care de altfel s'a bănuit de mult şi care astăzi este în deobşte recunoscut. Lucrurile găsite aici au fost depuse în Muzeul din Silistra. *[Teodorescu-Mateescu]*.

Incheind expunerea activităţii noastre pe anul 1915, vă rugăm, Domnule Ministru, să binevoiţi a primì expresiunea sincerelor noastre mulţumiri pentru interesul şi bunăvoinţa cu care aţi primit în totdeauna comunicările şi cererile noastre, în special în ce priveşte îmbunătăţirea situaţiei personalului şi ajutarea mai largă a lucrărilor pe teren, ale Muzeului Naţional de Antichităţi

Director, *V. Pârvan.*

www.cimec.ro

ANEXĂ

Pentru o apreciare exactă a activităţii personalului ştiinţific al Muzeului Naţional de Antichităţi în cursul anului 1915, dăm aici şi un tablou cu situaţia materială a acestui personal:

No. cor.	NUMELE	TITLURILE	FUNCŢIUNEA	Retrib. lunară reală (primitori)	Retrib. anuală reală (primitori)
1.	V. Pârvan	Prof. Dr.	Director	261,90	3142,80
2.	D. M. Teodorescu	Lic. în litere Drd. în fil.	Conservator	218,25	2619,—
3.	I. Andrieşescu	Dr. în litere	Şef-asistent	200,—	2400,—
4.	D. Pecurariu	Dipl. sc. spec. de artă industr.	Desemnator	180,—	2160.—
5.	H. Metaxa	Lic. în litere	Asist. onorific	95,—	1140,—
6.	M. Doraş	Lic. în litere	Asist. onorific	108,—	1296,—
7.	G. Mateescu	Lic. în litere	Asist. onorific	75,— Numai pe 6 luni	450,—
8.	P. Nicorescu	Lic. în litere	Asist. onorific	75,— Numai pe 6 luni	450,—
9.	Sc. Lambrino	Lic. în litere	Asist. onorific	75,— Numai pe 3 luni	225,—

Spre a-şi puteà câştigà existenţa, întregul personal trebue dară să aibă şi alte ocupaţii decât cele ştiinţifice dela Muzeu, cari sunt aproape gratuite.

Totuş, din raportul de mai sus, se vede că acest personal a desvoltat o activitate care e, credem, chiar mai însemnată decât a multora dintre funcţionarii retribuiţi de stat în chip deplin satisfăcător.

www.cimec.ro